

5-6

sveske

INSTITUT ZA PROUČAVANJE NACIONALNIH ODNOSA

sveske

5-6
1984

1984

jezik
i
nacionalni odnosi

jarhalne kao kod Hrvata, ili su napredno tehnizirane i ekonomski jake kao kod Slovenaca, koji i turistikom i investicijama (npr. u vikendice) i svojim ekskurzijama i gotovim produktima iz SR Slovenije prodiru na austrijska tržišta (Gorenje, Radenska). Hrvatska bi trebala da se mnogo aktivnije zalaže za svoje manjine u dijaspori, ne je li ona to u sadašnjoj krizi – i ekonomskoj i kadrovskoj – u stanju činiti, pokazat će budućnost. Samo ako ne bude prekasno. Urbanizacija, koja sebi s preustrojanjem ekonomike nezadrživo krči put, može biti i pozitivna i negativna: za Slovence kao narodnosnu skupinu u nevelikom Celovcu ona je pozitivna, za Hrvate u milijunskom Beču ona je – i pored aktivnosti koju razvijaju HAK (Hrvatski akademski klub) i Hrvatsko kulturno društvo – više negativna nego pozitivna.⁵⁾

SPRACHPOLITIK IN ÖSTERREICH IN BEZUG AUF DIE BURGENLÄNDISCHKROATISCHE UND SLOVENISCHE MINDERHEIT

Zusammenfassung

Der Unterschied zwischen beiden ist auch historisch bedingt und liegt in der Mentalität. Die Kärntner Slowenen gehörten Jahrhunderte lang als Kronland zu Österreich, die bgl. Kroaten seit 450 Jahren den Komitaten Ödenburg, Wieselburg, Eisenstadt. Die ersten konnten an den alten Grundlagen weiter bauen und erhielten in Klagenfurt ein slowenischsprachiges Bundesgymnasium. Die Kroaten, umgeben von Magyaren, klammerten sich an ihre Priesterschaft, die auch heute die leitenden Kulturschaffenden und Sprachbewahrer stellt. Zahlengemäß stehen sie nicht weit von einander (1971: 24.911 S : 24.332 K). Den Slowenen ist es gelungen die »Windischen« auszuschalten, die Kroaten blieben bei ihrer aus dem XVI. Jh. stammenden čakawischen Mundart, die nun, ähnlich dem Sorbischen, zu den slawischen Mikroliteratursprachen gezählt wird und in einem Wörterbuch (1982) festgehalten wurde. Die Slowenen sind führend in Fragen der Auslegung und Einführung der Verordnungen aus Art. 7 Abs. 3 des Staatsvertrages aus dem J. 1955.

⁵⁾ U nizu vrlo bogate stručne literature posvećene narodnosnim manjinama u Austriji treba sa austrijske strane istaknuti osobito dvije (novije, najnovije) knjige, a to su: A. Suppan, *Die österreichischen Volksgruppen (Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert)* ÖArshiv, Wien 1983, 263 + 6 str., i R. Unkart – G. Glantschnig – A. Ogris, *Zur Lage der Slowenen in Kärnten (Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 – eine Dokumentation)* Klandesarchiv, Klagenfurt 1984, 432. str.

RJEŠAVANJE JEZIČKOG PITANJA U SSSR-u

Branko Tošović, Sarajevo

Savremena lingvistika još uvijek nije utvrdila koliko na Zemlji ima jezika¹⁾, ali ako bi se tražio prostor sa izraženim šarenilom jezika, u obzir bi svakako došao i Sovjetski Savez. Doista, malo je zemalja koje imaju toliki broj jezika.²⁾ Na teritoriji SSSR-a naučnici su do sada uspjeli da registruju 127 jezika. Prema literaturi kojom raspolazemo, moglo bi se zaključiti da se po jezičkoj šarolikosti ova zemlja nalazi, zajedno sa Indijom (1652 jezika) i Indonezijom (180–200), u samome vrhu. Ako se pak dodaju i jezici naroda čiji osnovni dio stanovništva živi van granica Sovjetskog Saveza (Nijemci, Poljaci, Mađari, Slovaci, Iranci, Korejci i dr.), onda će broj biti veći od 160.

Jezička karta SSSR-a Jezici naroda Sovjetskog Saveza mogu se svrstati u šest osnovnih grupa: 1. indoevropsku, 2. turkijsku, 3. kavkasku, 4. sjevernu, 5. ugro-finsku i 6. mongolsku. Indoevropska je grupa najveća i na tim jezicima govori oko 80 procenata stanovništva SSSR-a. U sastav indoevropske grupe ulaze istočno-slovenski jezici (koji obuhvataju 3/4 stanovništva Sovjetskog Saveza), zatim jermenski, moldavski, baltički jezici (litvanski i letonski), iranski (tadžički, osetinski, kurdski i dr.) itd. Turkijsku grupu obrazuju azerbej-

¹⁾ Čikobava 1952. ističe da je cifra od 2.000 jezika koju navodi F. Finka u knjizi »Jezičke porodice zemaljske kugle« preuveličana i da je mnogo manje samostalnih jezika (68, 121). Dvadesetak godina kasnije (1964) Reformatski pak sasvim određeno kaže da na Zemlji postoji više od 2.500 jezika (67, 382). Najnovije analize govore o tome da se taj broj kreće od 2.500 do 4.000. Gajić konstatuje da se neki lingvisti zaustavljaju na 2.800, a drugi misle da ima oko 4.000 jezika (11, 37). Bugarski je oprezniji u tačnom određivanju, ali smatra da broj nije manji od tri do četiri hiljade (24, 18). Sasvim nedavno Bruk iznosi podatak da su lingvisti registrovali oko 5.000 jezika, što na neki način protivrječi činjenici da u savremenom svijetu postoji dvije do tri hiljade različitih naroda (9, 89). Prema mišljenju V. Koduhova od toga ogromnog broja jezika samo oko 300 ima pismenost i koriste se kao sredstvo masovnog komuniciranja. Interesantno je i zapažanje da na 200 jezika govore narodi koji imaju više od milion stanovnika. Najrasprostranjeniji jezici svijeta su, prema Koduhovu, kineski (22,2 procenta), engleski (9,4), ruski (8,1), španski (5,8), hindustani-hindu i urdu (5,8), japanski (3,2), njemački (2,9), arapski (2,9) itd. (26,94). Spisak svih do sada registrovanih jezika i dijalekata svijeta daje knjiga »Jezici i dijalekti svijeta« (65).

²⁾ Prema našim podacima najviše jezika ima Indija – po popisu stanovništva iz 1961. godine bilo je 1652 jezika (25, 14). U Ustavu Indije nabrojano je 14 glavnih jezika. Indonezija također ima dosta jezika (180–200). Stanovništvo Filipina govori ne više od 80 jezika i dijalekata, a Nepala, iako je po površini jednak Švajcarskoj i Austriji zajedno, oko 60 (66). Smatra se da u SAD postoji više od 200 indijanskih jezika. Jezičko šarenilo karakteristično je i za Pakistan (24 samostalna jezika i mnoštvo dijalekata), Kinu i neke druge zemlje.

džanski, tatarski, uzbečki, kazaški, turkmenski, baškirski... Najveći broj jezika nalazi se u kavkaskoj grupi, koja se dijeli na četiri podgrupe: ap-haško-adišku (čine je četiri jezika sa mladom pismenošću – abazinski, ap-haški, adigejski i kabardinsko-čerkeski), našku (inguški i čečenski), da-gestansku (pet jezika sa mladom pismenošću – avarski, darginski, laski, lezginski i tabasaranski) i kartvelsku. U okviru sjeverne grupe izdvaja se tungusko-mandžurijska, paleoazijska i samodijska podgrupa (svega dva-desetak jezika). U ugro-finsku grupu spadaju finski, estonski, karelski, komi-zirjanski, komi-permjacki, urmurski, marijski, mordovski i dva bez pisane tradicije (vepski i ižorski). Najzad, mongolsku grupu čine burjat-sko-mongolski i kalmički. Pored ovih treba još dodati jevrejski, ciganski i neke druge.

Od tih 130 jezika približno je 70 književnih (50 spada u grupu jezika sa tzv. mladom pismenošću, r. *младописменные языки*). Najrasprostranjeniji jezik svakako je ruski. Prema popisu stanovništva iz 1979. godine ovaj je jezik smatralo maternjim 137,200.000 Rusa i 16,300.000 predstavnika drugih nacija. Na drugom je mjestu ukrajinski (35 miliona), zatim slijedi uzbečki (12,3), bjeloruski (7), kazaški (6,4), azerbejdžanski (5,4), tatarski (5,4), jermenski (3,8), gruzinski (3,5), moldavski, litavski i tadžički (po 2,8), turkmenski (2), letonski (1,4), itd. Na 15 jezika govori stanovništvo koje broji više od milion ljudi (55, 20–24). Pored ovih najvećih postoje i jezici kojima se služi samo nekoliko stotina stanovnika ove zemlje. Takav je aleutski (97 ljudi), negidalski (224), itel-menski (334) i dr.

Šarolikost jezičke karte Sovjetskog Saveza upotpunjuju jezici naroda čiji osnovni dio stanovništva živi van granica SSSR-a (poljski, češki, slovački, bugarski, njemački, rumunski, persijski, grčki, mađarski, finski, turski, mongolski, korejski...).

Nacionalni sastav Sovjetskog Saveza, prema popisu iz 1979. izgleda ovako: Rusi 52,4 procenta, Ukrajinci 16,2, Uzbeci 4,8, Bjelorusi 3,6, Kazasi 2,5, Tatari 2,4, Azerbejdžanci 2,1, Jermeni 1,6, Gruzini 1,4, Moldavci 1,1, Tadžici 1,1, Litvanci 1,1, Turkmeni 0,8 itd. (9, 207–217).

Iz ovih nekoliko podataka jasno se vidi koliko je ova zemlja jezički i nacionalno složena i raznorodna ljudska zajednica. Ogroman broj jezika zahtijevao je, i još uvijek zahtijeva, da se praktično i teoretski rješavaju mnogobrojni problemi, od kojih neki posebno dolaze do izražaja. Za analizu jezičke situacije u Sovjetskom Savezu čine nam se bitnim sljedeća pitanja: odnos prema državnom jeziku, uvođenje pojma »jezik međunarodnog sporazumijevanja«, karakter bilingvizma, stvaranje pismenosti za jezike bez pisane tradicije, prelazak pojedinih jezika na nova pisma i sudbina malih jezika.

Državni jezik

Jezici svijeta dijele se na nekoliko načina u zavisnosti od toga sa koga se aspekta problema problem, tako da imamo, recimo, arealnu, funkcionalnu, tipološku,

genealošku klasifikaciju.³⁾ To su već, reklo bi se, tradicionalne podjele izvan kojih, i pored izražene sveobuhvatnosti, ostaju izvjesni sociolingvistički (ili interlingvistički) fenomeni. Radi se o tome da o jezicima možemo govoriti i sa gledišta njihovog pravnog statusa u pojedinim društvima.

Svaka ljudska zajednica uobličena u državne formacije zakonodavnim dokumentima određuje položaj jezika ili jezika na svojoj teritoriji, a to može da radi i više zemalja objedinjenih u različitim međunarodnim organizacijama. Sa ovog aspekta može se govoriti o državnom jeziku, zvaničnom jeziku, nacionalnom jeziku, jeziku međunarodnog sporazumijevanja, jeziku društvene sredine, međuetničkom jeziku, međuplemenskom jeziku, međustrucnom jeziku, međugrupnom jeziku, radnom jeziku⁴⁾ itd.

O tome kakav status imaju jezici u svijetu govori Bruk u knjizi »Stanovništvo svijeta – etnodemografski priručnik« (9), pa ćemo se poslužiti njegovim podacima. Ovaj istraživač daje pregled jezičke situacije po pojedinim zemljama i kao termine upotrebljava »državni jezik«, »zvanični jezik« i »osnovni jezik«. Od 169 nezavisnih država za 163 konstatuje da imaju državni jezik, 5 zvanični a jedna osnovne jezike. Zemlje sa državnim jezikom dalje se mogu podijeliti, prema građi koju daje Bruk, na one sa jednim državnim jezikom (124 zemlje), sa dva državna jezika (37 zemalja), sa tri državna jezika (jedna zemlja) i sa četiri državna jezika (jedna zemlja).⁵⁾ Na osnovu tih pokazatelja napravili smo tabelarni pregled jezika koji dolaze u funkciji državnog jezika u više zemalja:

³⁾ Arealna klasifikacija tiče se proučavanja jezičke karte svijeta, jezičkih karakteristika različitih zemalja, a takođe raširenosti pojedinih jezika ili grupa. Funkcionalna klasifikacija uzima u obzir povezanost jezika sa narodom kome pripada, funkcije koje jezik vrši u društvu i rasprostranjenost jezika izvan okvira osnovne etničke oblasti i na osnovu koje se izdvajaju tri glavna tipa jezika: plemenski, jezik narodnosti i nacionalni jezik. Tipološka klasifikacija bavi se tipovima jezika, a genealoška izučava jezike sa gledišta njihove materijalne zajednice i razvoja iz jednog zajedničkog izvora. Više o tome v. kod Koduhova (26, 285–328).

⁴⁾ Radni jezik kao termin upotrebljava se u međunarodnim organizacijama. Ovdje prije svega, treba spomenuti Organizaciju ujedinjenih nacija, koja je 1945. godine radnim jezicima proglasila engleski, francuski, ruski, španski i kineski, da bi 1972. dodala arapski, a 1974. njemački. Prema podacima kojima raspolažemo, u svijetu postoji više od stotinu važnijih međunarodnih organizacija, među kojima je jedna od najpoznatijih Međunarodni olimpijski komitet (sportskih međunarodnih organizacija ima više od dvije stotine), koji sadrži dva tipa jezika: zvanične (francuski i engleski) i radne (ruski, španski i njemački). Po uzoru na MOK je jedan broj međunarodnih sportskih federacija takođe je uveo zvanične i radne jezike. O tome v.: MOK и международные спортивные объединения. »Физкультура и спорт«, Москва, 1979, 262 s.). Međunarodne ekonomske grupacije i vojno-politički blokovi takođe se koriste ovim terminom (recimo u SEV-u je radni jezik ruski).

⁵⁾ Dva državna jezika ima Belgija (francuski i flamanski), Danska (danski i francuski), Irska (irski i engleski), Luksemburg (francuski i njemački), Malta (malteški i engleski), Finska (finski i švedski), ČSSR (češki i slovački), Avganistan (puštu i dari), Bangladeš (bengalski i engleski), Borneo (malajski i engleski), Istočni Timor (tetum i portugalski), Indija (hindu i engleski), Irak (arapski i kurdski), Kipar (grčki i turski), Filipini (tagalog i engleski), Šri Lanka (singalski i tamilski), Zapadna Samoa (samoanski i engleski), Nauru (naurski i engleski), Tonga (tonganski i engleski), Bocvana (sitsvana i engleski), Burundi (kirundi i francuski), Ka-

Br. Jezik	Kao jedini drž. j.	Kao drugi drž. j.	Kao treći drž. j.	Kao četvrti drž. j.	Svega
1. Engleski	27	19			46
2. Francuski	15	12		1	28
3. Arapski	18	3			21
4. Španski	18	2	1		21
5. Portugalski	7	1			8
6. Njemački	4	1		1	6
7. Italijanski	2			1	3
8. Holandski	2				2
9. Švedski	1	1			2
10. Danski	1	1			2
11. Grčki	1	1			2
12. Turski	1	1			2
13. Svahili	1	1			2
14. Afrikanerski		2			2
15. Kečua		2			2

Zvanične jezike, prema Bruku, imaju Andora (katalonski, francuski i španski), Vatikan (latinski i italijanski), Gibraltar (engleski), Makao (portugalski), Hong Kong (engleski i kineski). Status osnovnih jezika ovaj autor daje srpskohrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku u Jugoslaviji. Uz državne jezike Bruk ponekad uvodi dopunu (za Singapur, recimo, kaže da je državni jezik malajski, a jezik administracije engleski).⁶⁾

merun (francuski i engleski), Komorska Ostrva (francuski i arapski), Lesoto (sesoto i engleski), Mauritanija (arapski i francuski), Malavi (činjandža i engleski), Madagaskar (malagasij-ski i francuski), Namibija (afrikanerski i engleski), Ruanda (kinjaruanda i francuski), Svazilend (svazi i engleski), Sejšelska Ostrva (engleski i francuski) Tanzanija (svahili i engleski), Čad (francuski i arapski), Južnoafrička Republika (afrikanerski i engleski), Kanada (engleski i francuski), Peru (španski i kečua), Portoriko (španski i engleski).

Tri državna jezika ima Bolivija (španski, ajmarski i kečua), a četiri Švajcarska (njemački, francuski, italijanski i retoromanski).

⁶⁾ Evo još nekoliko primjera. U Indiji državni je jezik hindu, kao drugi državni jezik privremeno se smatra engleski, dok su zvanični jezici država asamski, bengalski, hindu i dr. (svega 15 takvih jezika; u državi Nagalend državni je jezik engleski). Osim toga, zvaničnim jezikom smatra se takođe sanskrit i urdu, koji je uglavnom raširen među muslimanima. U Pakistanu urdu je državni jezik, a engleski se, prema Ustavu iz 1973. zadržava kao zvanični jezik za period od 15 godina. Urdu služi kao sredstvo međunacionalnog sporazumijevanja za sve narode Pakistana. U provinciji Pendžab za zvaničan jezik proglašen je 1972. sindhi. Već smo rekli da je državni jezik *Singapura* malajski, a jezik administrativnih ustanova engleski. Za zvanične jezike priznata su četiri jezika – kineski, malajski, tamilski i engleski. *Obala Slonovače* kao državni jezik izabrala je francuski, a kao jezik međuetničkog sporazumijevanja služe lokalni jezici baule i anji. *Gvineja* ima specifičnost u tome što je za državni jezik proglasila francuski, a osim njega osam je jezika ozvaničeno kao nacionalni jezici (ful, malinke, susu, kisi, loma, kpele, бага, kono). Za naredni period ostavljeno je da se od susu i malinke stvore državni jezici. I za Zair Bruk se koristi terminom jezik međuetničkog sporazumijevanja (pored državnog jezika francuskog), a takođe i za *Kongo* (uz obale rijeke Kongo i Ubangi upotrebljava se lingala). Državni jezici u *Tanzaniji* su svahili i engleski (ovaj prvi služi kao jezik međuetničkog komuniciranja). U *Centralnoafričkoj Republici* francuski je državni jezik, ali je sango, kojim govori ogromna većina stanovništva, proglašen za nacionalni jezik. Pojam međuetnički jezik veže se i za *Etiopiju*, *Francusku Polineziju* i dr.

Uglavnom, za određivanje statusa jezika u pojedinim državama upotrebljava dva termina: državni jezik i zvanični jezik, pa se s tim u vezi postavlja pitanje da li se oni mogu smatrati sinonimima ili se pak imaju u vidu dvije različite stvari. Bruk nigdje ne govori o tome šta podrazumijeva pod jednim pojmom, a šta pod drugim, niti smo igdje u literaturi naišli na tumačenje kojim se pravi razlika između državnog i zvaničnog jezika. Nedoumicu u Brukovom određivanju statusa jezika izaziva, s jedne strane, činjenica da za neke jezike upotrebljava odrednicu »državni jezik«, a za druge »zvaničan jezik« i, s druge, to što u izvjesnim objašnjenjima državni i zvanični jezik dolaze na sinonimsku ravan.⁷⁾ Osim toga, pitanje je da li Bruk upotrebljava termin »državni jezik« u onom značenju u kojem nam se čini da bi se trebalo njime koristiti, a to je samo onda kada se najvišim zakonodavnim aktom jedne države (Ustavom i sl.) jezik proglašava za državni. Tako on za Švajcarsku ističe da su državni jezici njemački, francuski, italijanski i retoromanski, a u Ustavu ove države taj se izraz ne upotrebljava, već »zvanični i nacionalni jezici«. U članu 116 toga Ustava ističe se: »Njemački, francuski, italijanski i retoromanski jezici predstavljaju nacionalne jezike Švajcarske. Za zvanične jezike proglašavaju se njemački, francuski i italijanski« (7, 28). Vjerovatno ovakvih primjera ima još i stoga Brukovo diferenciranje jezika na državne i zvanične treba dovesti u ozbiljnu sumnju.

Bilo kako bilo, pojam »državni jezik« upotrebljava se u mnogim zemljama svijeta, pa i u Sovjetskom Savezu. I da bi se o državnom jeziku moglo govoriti, zbog eliminisanja mogućih nesporazuma, potrebno je precizno odrediti šta se podrazumijeva pod ovim terminom.

Poći ćemo od konstatacije da ima vrlo malo definicija državnog jezika (ili nam je nepoznato), što je u neskladu sa velikom upotrebom ovog izraza. U sovjetskoj lingvističkoj literaturi našli smo samo dva pokušaja određivanja datog pojma (što, naravno, ne znači da ih nema više). Prvi dolazi iz pera Vladimira Iljiča Lenjina, koji je u radu »Je li potreban državni jezik«, napisanom 1914. godine, rekao: »Šta označava obavezan državni jezik? To praktično znači da se jezik Velikorusa, koji čine *manjinu* stanovništva Rusije, nameće čitavom ostalom stanovništvu Rusije. U svakoj školi nastava državnog jezika mora biti *obavezna*. Svi zvanični administrativni poslovi moraju se obavezno voditi na državnom jeziku, a ne na jeziku lokalnog stanovništva« (33, 54). Autor drugog pokušaja je Semjonov (Kijev), koji pod dr-

Bruk upotrebljava i termin jezik međugrupnog sporazumijevanja za *Gvajanu* (gdje je državni jezik engleski, a lokalni dijalekt engleskog, kojim govori sve stanovništvo, ima taj status), *Vanuatu* (državni jezik bislama ili pidžin-englis, koji je rasprostranjen na arhipelagu kao jezik međuetničkog komuniciranja). Za *Solomonska Ostrva* ističe da je državni jezik engleski, da se svaka etnička zajednica koristi svojim posebnim jezikom, a da se kao jezik međuostrvskog sporazumijevanja upotrebljava tzv. neo-solomonik (jedna vrsta pidžin-englisa). I, najzad, u *Papua – Novoj Gvineji* postoje međuplemenski jezici – posrednici, koji funkcionišu na sljedeća tri nivoa: 1. jezici međusobnog sporazumijevanja plemena koji u blizini žive, 2. zonalni jezici, 3. jezici koji su dobili širinu na znatnoj teritoriji zemlje.

⁷⁾ Na primjer za Maltu Bruk kaže: »Državni su jezici malteški i engleski. Malteški jezik postao je zvaničnim jezikom tek od 1934. godine (do tada drugi zvanični jezik bio je italijanski)« – 9, 312.

žavnim jezikom podrazumijeva sljedeće: »Državni jezik predstavlja jezik kome je data privilegija da bude jedini jezik čitavog zvaničnog višegranog života države, to je državni jezik *obavezan* za sve građane. Korišćenje njime u društvenome životu zemlje na svim nivoima društvenih odnosa jeste *prinudno*« (10, 68). U nizu rječnika lingvističkih termina nismo ništa uspjeli naći o ovom izrazu, što nas navodi na pomisao da su lingvisti ostavili pravnici (kome drugom?) da oni daju tumačenje datog pojma, pošto se susreće u zakonodavno-pravnim dokumentima pojedinih zemalja. Ipak, to ne znači da lingvisti ne bi trebalo da se malo više pozabave ovim terminom.

Budući da nas dva navedena određenja državnog jezika samo djelimično zadovoljavaju, prinuđeni smo, radi daljeg izlaganja, kazati šta podrazumijevamo pod odrednicom »državni jezik«. Za nas je državni jezik pravno-lingvistički termin kojim se označava zvaničan status jednog ili više jezika u određenoj državnoj zajednici. To je jezik (ili jezici) koji je najviši državni organ određene zemlje proglasio za obavezan jezik na teritoriji date države. Svaki državni jezik može imati modifikacije na funkcionalnome planu. Prema tome, o državnom jeziku može se govoriti samo onda ako se neka država opredijelila da izdvoji jedan jezik ili više jezika za korišćenje u svim oblastima života ili samo u nekim njegovim dijelovima i ako je to opredjeljenje pretočila u zakonodavno-pravnu normu.

U XIX vijeku niz višenacionalnih zemalja, među kojima posebno treba istaći carsku Rusiju i Austro-Ugarsku, kao državni jezik imao je jezik vladajuće nacije. Promjenom društveno-političkih odnosa, pojavom socijalizma kao svjetskog procesa i jačanjem progresivnih tendencija u svijetu postojanje državnog jezika u višejezičnim državnim zajednicama sve se više dovodi u pitanje. Nacionalna ravnopravnost, kao bitno obilježje koegzistencije različitih naroda, nezamisliva je bez jezičke ravnopravnosti, a ona je opet suprotna izdvajanju bilo kojeg jezika kao državnog. Ta promjena u gledanju na državni jezik posebno se oštro ispoljila pobjedom oktobarske revolucije i pojavom na istorijskoj sceni Vladimira Iljiča Lenjina.

Još prije izbijanja revolucije 1917. godine Lenjin se nedvosmisleno izjasnio protiv državnoga jezika. U tome je bio vrlo uvjerljiv i vrlo odlučan. Njegov stav prema državnom jeziku kratko bi se mogao okarakterisati ovako: u demokratskom društvu državni jezik apsolutno je nepotreban. Ovu Lenjinovu glavnu ideju nalazimo u čitavom nizu radova, počev od 1913. godine pa sve do smrti velikog mislioca. A u korijenu te osnovne misli bile su ove postavke.

Prvo, u demokratskom društvu mora postojati potpuna sloboda svih jezika i njihova ravnopravnost.⁸⁾ Drugo, ne može i ne smije biti privilegija ni za jedan jezik.⁹⁾ Treće, prinuda u upotrebi i učenju nekog jezika nespojiva

⁸⁾ Već 1913. godine Lenjin ističe: »Mi smo za potpunu demokratiju, potpunu slobodu i ravnopravnost jezika...« (32, 499). A godinu kasnije Lenjin dalje razvija tu misao: »Proleterska država bezuslovno mora priznati potpunu slobodu različitih jezika i odbaciti svaku privilegiju jednog od jezika. Demokratska država neće dozvoliti gušenje, majorizaciju ni jedne nacije u odnosu na drugu ni u jednoj oblasti, ni u jednoj grani društvenih poslova« (33, 204).

⁹⁾ Na nizu mjesta Lenjin o tome govori: »Priznavanje ravnopravnosti nacija i jezika marksistima leži na srcu ne samo zato što su oni najdosljedniji demokrati. Interesi proleterske solidarnosti

je sa ravnopravnošću jezika, bez obzira na to o kome se jeziku radilo, pa i o ruskom.« I mi smo, razumije se, za to da svaki stanovnik Rusije ima mogućnost da nauči veliki ruski jezik. Mi samo jedno ne želimo: elemenat *prinude*. Mi ne želimo da batinom tjeramo u raj« (33, 56). I dalje: »Oni koji zbog uslova svog života i rada imaju potrebu za poznavanjem ruskoga jezika naučiće ga i bez batine. A prinuda (batina) dovešće samo do jednog: ona će otežati velikom i moćnom ruskom jeziku dostup u druge nacionalne grupe, a što je glavno – zaoštriće mržnju, stvorice milion novih trzavica, pojačaće razdražljivost, uzajamno nerazumijevanje itd.« (33, 56). Stoga se Lenjin i pita: »Kome je to potrebno? Ruskom narodu, ruskoj demokratiji to nije potrebno. On ne priznaje *nikakvo* nacionalno ugnjetavanje pa makar to bilo i u interesu ruske kulture i državnosti« (33, 56). Četvrto, ekonomski odnosi stvaraju potrebu da se uči jezik većine. To je jedna od centralnih Lenjinovih postavki – ekonomski odnosi, a ne neki drugi razlozi, istinski traže postojanje zajedničkog jezika, jezika međusobnog komuniciranja i oni određuju koji je jezik date zemlje u te svrhe korisno znati.¹⁰⁾ Peto, progresivno značenje ruski jezik može imati samo onda kada ne postoji prinuda. O tome Lenjin kaže: »Progresivno značenje *ruski* jezik imao je za masu malih i zaostalih nacija i to je neosporno. Ali zar ne vidite da bi on imao progresivan značaj još u većoj mjeri kada ne bi bilo prinude?« (32, 452–453).

drugarskog jedinstva klasne borbe radnika zahtijeva najpotpuniju ravnopravnost nacija radi eliminisanja i najmanjeg nacionalnog nepovjerenja, otuđenosti, podozrivosti, mržnje. A potpuna ravnopravnost uključuje i negaciju svih privilegija jednog od jezika, uključuje *pravo* na samoopredjeljenje svih nacija« (33, 267). U radu »Liberali i demokrati u vezi sa pitanjem o jeziku« Lenjin se na sljedeći način obraća liberalima: »I zašto 'ogromna' Rusija, mnogo šarenija, strašno zaostala, mora *kočiti* svoj razvoj zadržavanjem bilo kakve privilegije za jedan od jezika? Zar nije obratno, gospodo liberali? Ne mora li Rusija, ako želi stići Evropu, prekinuti sa svim i svakojakim privilegijama što je moguće prije, što je moguće potpunije, što je moguće odlučnije. Ako otpadnu sve privilegije, ako se prekine nametanje jednog od jezika, onda će svi Sloveni lako i brzo naučiti da shvataju jedni druge i neće se plašiti 'strašne' misli da će se u zajedničkom parlamentu razlijevati govori na različitim jezicima« (32, 318). Sličnu misao Lenjin razvija i u Nacrtu Zakona o ravnopravnosti nacija i zaštiti prava nacionalnih manjina (1914. godine), u kome se u tački 6 kaže: »Sve nacije države bezuslovno su ravnopravne i bilo kakve privilegije koje pripadaju jednoj od nacija ili jednom od jezika smatraju se nedopustivim i protivustavnim« (33, 258).

¹⁰⁾ O tome je Lenjin više puta govorio i pisao. Navešćemo samo nekoliko primjera. Godine 1913. Lenjin ovako razmišlja: »O sudbini ruskoga jezika nema razloga za zabrinutost. On će sam steći priznanje u čitavoj Rusiji – pišu novine. I to je tačno, jer će potrebe ekonomskog prometa uvijek primorati nacionalnosti koje žive u jednoj državi (dok one budu željele da zajedno žive) da izučavaju jezik većine. Što demokratske bude uređenje Rusije, time će se snažnije, brže i šire razviti kapitalizam, time će nasušne potrebe ekonomskog prometa gurati razne nacionalnosti na proučavanje jezika najpodesnijeg za opšte trgovačke poslove« (32, 317). Lenjin dalje nastavlja da potrebe ekonomskih odnosa same po sebi određuju onaj jezik date zemlje koji je korisno znati u interesu trgovine pa dodaje: »I to opredjeljenje time će biti čvršće što ga dobrovoljno prihvati stanovništvo različitih nacija, time će biti brže i šire što dosljedniji bude demokratizam, što zbog toga bude brži razvoj kapitalizma« (32, 318). Koliko je u ovome stavu Lenjin bio odlučan, pokazuje jedno njegovo pismo upućeno prijatelju S. G. Šaumjanu, koji je bio pristalica državnog jezika. U njemu se, između ostalog, kaže: »Kako vi ne želite shvatiti psihologiju koja je posebno važna u nacionalnom pitanju i koja pri najmanjoj prinudi blati, prlja, i anulira neosporno progresivno značenje centralizacije, velikih država, jedinstvenog jezika? Ali još je važnija ekonomija *nego* psihologija u Ru-

Sve ovo Lenjina navodi na konačan zaključak da Rusiji, i uopšte jednom demokratskom društvu sa više jezika, državni jezik nije potreban. To ćemo eksplicite naći gotovo u svim njegovim radovima posvećenim jezičkoj problematici. Tako u Tezama o nacionalnom pitanju 1913. godine Lenjin ističe: »Konkretno, socijaldemokratija odbacuje 'državni jezik'. U Rusiji je takav jezik posebno nepotreban, jer više od sedam desetina stanovništva Rusije pripada srodnim slovenskim plemenima, koji bi slobodnim školama u slobodnoj državi lako došli do mogućnosti da se, iz potrebe ekonomskog prometa, sporazumijevaju bez bilo kakvih 'državnih' privilegija jednom od jezika« (32, 215). U pismu Šaumjanu Lenjin je vrlo odlučan u negiranju državnoga jezika. On je napisao i poseban članak pod naslovom »Je li potreban obavezan državni jezik«, koji ovako završava: »Eto zašto ruski marksisti govore da je neophodno – *nepostojanje* državnog jezika, uz pružanje mogućnosti stanovništvu da ima u školi nastavu na svim lokalnim jezicima i uz uključivanje u ustav osnovnog zakona koji proglašava nevažećim bilo kakve privilegije jedne od nacija i ma kakvo narušavanje prava nacionalnih manjina...« (33, 56). Dovodeći u vezu postojanje državnoga jezika i učenje ruskoga jezika, Lenjin ovako kaže: »... ma koliko lijepih fraza o 'kulturi' vi izrekli, *obavezan* državni jezik škopčan je sa prinudom, pritiskom. Mi smatramo da veliki i moćni ruski jezik nema potrebe za tim da ga ma ko mora učiti *pod batinom*« (33, 56). Lenjin je bio protiv onih koji su smatrali da jezik vladajuće klase mora biti obavezan jezik i onih koji bi, u izvjesnim granicama, dozvolili (npr. na visokim školama) upotrebu maternjeg jezika, ali uz postojanje obaveznog državnog jezika.¹¹⁾ Svoje odlučno protivljenje daljem postojanju državnog jezika u Rusiji Lenjin će izraziti i u revolucionarnoj 1917, pa će predložiti u izmjenama partijskog programa da se ukine obavezni državni jezik (34, 435). Lenjinov stav o državnom jeziku i ravnopravnosti svih jezika ostaje neizmijenjen i nakon pobjede revolucije i ugrađuje se u najvažnije dokumente nove sovjetske vlasti. Lenjin u postrevolucionarnom periodu preuzima i konkretne mjere da se stvore neophodni uslovi za nesmetanu upotrebu svih jezika.¹²⁾

siji već postoji *kapitalistička* *privreda*, koja *ruski* jezik čini neophodnim. I vi ne vjerujete u snagu ekonomije i želite da štakama policijske bagre 'podupirete' ekonomiju? Zar ne vidite da time *unakazujete* ekonomiju, da je kočite? Zar otpadanje šugave policajštine neće udvostručiti (uhiljadost-ručiti) slobodna udruženja za njegovanje i širenje ruskoga jezika?? Ne, apsolutno se ne slažem sa Vama i optužujem Vas za königlich preussischer Sozialismus!« (kraljevsko-pruski socijalizam, B. T.: 32, 452–453).

¹¹⁾ Pristalice državnog jezika, protiv čijih se stavova Lenjin odlučno borio, rezonovali su ovako: »Državnost je utvrđivanje kulturnog jedinstva... U sastav državne kulture obavezno ulazi državni jezik... U osnovi državnosti nalazi se jedinstvo vlasti i državni jezik – oruđe tog jedinstva. Državni jezik ima istu prinudu i opšteobavezujuću snagu kao i drugi vidovi državnosti... Ako je Rusiji suđeno da bude jedinstvena i nedjeljiva, onda čvrsto treba braniti državnu svrshodnost ruskog književnog jezika« (33, 55); »Teško da će bilo ko, čak iz redova protivnika rusifikacije, početi prigovarati da u takvoj ogromnoj državi kao što je Rusija mora biti jedan opštedržavni jezik i da takav... može biti samo ruski« (32, 4).

¹²⁾ On, recimo, 22. februara 1920. godine šalje telegram Staljinu, koji se tada nalazio u Har-kovu, sljedeće sadržine: »Neophodno je imati prevodioce u svim štabovima i dati obavezu da se sve predstave i akta primaju na ukrajinskom jeziku. To je bezuslovno neophodno – kada je u pitanju jezik, treba ići na sve ustupke i na maksimum ravnopravnosti...« (35, 348). Posebna briga o uk-

I pored odobravanja i prihvatanja ovih ideja, Lenjin je već pred kraj života osjećao da će biti problema u realizaciji ovako široke i demokratske platforme za rješavanje jezičkog pitanja u SSSR-u. O tome Bjeloded kaže: »U zapisima 'Prilog pitanju o nacionalnostima ili o automatizaciji', napisanim 30–31. decembra 1922. godine, V. I. Lenjin ponovo je istakao jasnu postavku marksističkog učenja o nacionalnom pitanju, konkretno on je veoma oštro istupao protiv postojanja velikodržavnog šovinizma u oblasti razvoja jezika, koje je predstavljalo manifestaciju politike rusifikacije, protiv koje se Komunistička partija nemilosrdno borila, kao i protiv svakog nacionalizma uopšte. On je ukazivao na to da je u izvitoperivanju politike partije u odnosu na nacionalnosti sudbonosnu ulogu odigrala brzopletost i administrativni zanos J. V. Staljina, njegova razdražljivost protiv ličnih 'neprijatelja'. U vezi s tim Lenjin je smatrao da je neophodno 'uvesti najstrožija pravila u odnosu na upotrebu nacionalnoga jezika u inonacionalnim republikama koje ulaze u naš savez i ta pravila veoma brižno provjeriti'« (7, 38).

Da je Lenjin na vrijeme zapazio opasnost u Staljinovim pogledima, pokazalo se veoma brzo. Staljin će Lenjinovim trezvenim, promišljenim i veoma demokratskim postavkama suprotstaviti svoje usko i apsolutističko gledanje na jezik. On će, između ostalog, istaći i ideju o stapanju jezika stvaranjem tzv. zonalnih jezika¹³⁾, za koju su i sovjetski naučnici morali da kažu kako ju je »demantovala i nauka i jezička praksa razvoja nacionalnih jezika naroda Sovjetskog Saveza« (7, 43).

rajnskom jeziku doći će do punog izražaja i u Lenjinovom nacrtu Rezolucije CK RKP(b) o sovjetskoj vlasti u Ukrajini iz 1919. godine. U njemu se kaže: »Sobzirom na to da je ukrajinsku kulturu (jezik, školu itd.) vijekovima gušio ruski carizam i eksploatatorske klase, CK RKP obavezuje sve članove partije da svim sredstvima pomažu uklanjanje svih prepreka za slobodan razvoj ukrajinskog jezika i kulture... Članovi RKP na teritoriji Ukrajine moraju na djelu ostvarivati pravo radnih masa na učenje i sporazumijevanje u svim sovjetskim ustanovama na maternjem jeziku, na svaki se način suprotstavljajući rusifikatorskim pokušajima potiskivanja ukrajinskog jezika u drugi plan, pretvarajući ga u oruđe komunističkog prosvjećivanja radnih masa. Hitno se moraju preduzeti mjere kako bi u svim sovjetskim ustanovama bio dovoljan broj službenika koji znaju ukrajinski i kako bi ubuduće svi službenici znali komunicirati na ukrajinskom jeziku« (30, 142–143).

¹³⁾ O tome Boris Grabnar iz Ljubljane piše: »Staljin je, dakle, shvatio jezik potpuno idealistički, on nije nikad razumeo njegovo materijalno postojanje i dijalektiku tog materijalnog postojanja, koja je upravo dijalektika materijalnih društvenih veza. Zbog toga je i suzio važenje dijalektike. A ne samo to. Njegova teorija razvitka jezika u uslovima socijalizma idealistička je i proizvoljna do apsurdna. Tako je on već 1930. godine govorio da 'u periodu pobjede socijalizma u svetskim razmerama, kad socijalizam ojača i uđe u svakodnevni život, nacionalni jezici će morati da se stope u jedan zajednički svetski jezik'. Tu svoju teoriju opširnije je razvio na XVI kongresu SKP(b), kad je lansirao i teoriju o takozvanim zonalnim jezicima kao o prvom stepenu takvog procesa. I 1950. tu je tezu ponovio rečima: 'Sada se ne radi više samo o dva jezika od kojih će jedan pretrpeti poraz a drugi izaći iz borbe kao pobednik, nego o stotinu nacionalnih jezika, koji će se prvo, posle duge ekonomske, političke i kulturne saradnje, udružiti u jedinstvene i što bogatije zonalne jezike; nakon toga zonalni jezici udruže se u jedan jedinstveni međunarodni zajednički jezik, koji, naravno, neće biti ni nemački, ni ruski, ni engleski, nego jedan novi jezik koji će apsorbirati najbolje elemente nacionalnih i zonalnih jezika'. Lepo proročanstvo!... Razumljivo da ta njegova teza nije uznemirila ni Nemca ni Rusa ni Engleza. Ona je mogla da služi samo piscima naučno-fantastičnih priča. Ali ona je jako uznemirila male nacije, naročito one koje su tek počele izgrađivati socijalizam i one u Sovjetskom Savezu i mogla je da pruža teorijsku pozadinu velikoruskoj jezičkoj politici, jer, jasno, ruski jezik bi trebalo da bude osnova jednog od 'zonalnih' jezika. Tako je iz jedne pseudomarksističke teze, iz naopako shvaćenog Marksa, izrasla jedna teorija, koja je upravo suprotna ne samo

Kako su Lenjinovi stavovi o negaciji državnoga jezika i potrebi potpune ravnopravnosti svih jezika ugrađeni u dokumenta nove sovjetske vlasti? Prije svega, treba početi sa Deklaracijom o pravu radnih ljudi i eksploatacionoga naroda, koju je Lenjin potpisao 15. novembra 1917. godine (nije uključena u njegova Sabrana djela) i koja predstavlja prvi korak u rješavanju nacionalnog pitanja. U njoj se, istina, ne govori o jeziku, ali postavke o ukidanju svih mogućih nacionalnih privilegija i ograničenja i pravu na slobodan razvoj nacionalnih manjina predstavljaju osnovu za rješavanje jezičkog pitanja. Na bazi ove deklaracije stvoren je prvi sovjestki ustav – Ustav RSFSR 1918. godine, i u njemu neće biti mjesta za termin »državni jezik«. Zatim, 1921. godine X kongres RKP (b) donosi rezoluciju »O narednim zadacima partije u vezi sa nacionalnim pitanjem«. Ona konkretno ukazuje na pravo korišćenja maternjeg jezika u pojedinim oblastima života.¹⁴⁾ Sljedi Dogovor o obrazovanju Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, usvojen 30. decembra 1922, u kome se kaže: »Dekreti i odluke Centralnog izvršnog komiteta i Sovnarkoma Saveza štampaju se na jezicima koji su u opštoj upotrebi u saveznoj republikama (ruski, ukrajinski, bjeloruski, gruzinski, jermenski, turkijski« (7, 39). Plenum CK KP(b) 20. juna 1923. godine odbio je zahtjev nekih lica da se uvede pojam državni jezik i odobrio upotrebu izraza »opšteupotrebnii jezik«. Dolazi onda 1924. godina, kada je usvojen Ustav SSSR-a, koji, kao i onaj iz 1918, ne sadrži termin »državni jezik«. Ustav RSFSR iz 1925. ističe pravo upotrebe maternjeg jezika na kongresima, sudu, upravi i društvenom životu, a nacionalnim se manjinama garantuje pravo školovanja na maternjem jeziku. Mogli bismo reći da se državno-pravni status jezika naroda SSSR-a konačno uobličava 1936. godine donošenjem novog Ustava SSSR-a (28). I u njemu ne postoji kategorija državnog jezika.

Čini se, on ipak nedovoljno dotiče jezičku problematiku, jer se o jeziku govori samo u nekoliko članova. Npr. u članu 121 konstatuje se: »Građani SSSR-a imaju pravo na obrazovanje« (28, 26), a zatim se dodaje da imaju pravo da se obrazuju na maternjem jeziku. U članovima gdje bi trebalo da se govori o ravnopravnosti jezika nećemo ništa naći. Tako se u članu 123 ističe ravnopravnost građana neovisno o nacionalnoj i rasnoj pripadnosti, ali se ne ukazuje na jezičku ravnopravnost. Isto se odnosi i na član 135. Osim člana 121 jedino se još u članu 143 spominje jezik, i to u vezi sa grbom (kaže se da natpis »Proleterii svih zemalja, ujedinite se« treba da bude napisan na jezicima saveznih republika). Prema tome, u Ustavu Sovjetskog Saveza iz 1936. godine ne postoji termin državni jezik, već samo izraz jezik saveznih republika i ističe se pravo školovanja na maternjem jeziku. O ostalim vidovima ravnopravnosti građana SSSR-a u pogledu korišćenja jezika ništa se ne govori. I moralo je proći veoma mnogo vremena (41 godina) pa da se ovaj pro-

marksizmu i rešavanju nacionalnog pitanja u socijalističkim zemljama – nego je suprotna i svakom demokratskom i normalnom razumevanju jezičkih pitanja u savremenom svetu. Ona ne može da rađa ništa drugo nego tendenciju za asimilacijom – a to je samo jedan stari način ugnjetavanja malih nacija« (23, 177–178).

¹⁴⁾ Ističu se, recimo, ovi zadaci: »Razviti i ojačati kod sebe sud, administraciju, privredne organe vlasti koji rade na maternjem jeziku... razviti kod sebe štampu, škole, pozorište, klubove i uopšte kulturno-prosvjetne ustanove na maternjem jeziku...« (10, 60).

pust ispravi i da se ustavno zagarantuju još neka prava korišćenja jezika. Ustav SSSR-a iz 1977. godine u tome je otišao dalje na taj način što je istakao ravnopravnost građana Sovjetskog Saveza ne samo po rasnoj i nacionalnoj pripadnosti nego i po jezičkoj.¹⁵⁾ Zatim, pravo upotrebe maternjeg jezika, koje se u Ustavu iz 1936. odnosilo samo na obrazovanje, u najnovijem se Ustavu ne ograničava ni na koju oblast društvenog života,¹⁶⁾ a pravo obrazovanja na maternjem jeziku reguliše se posebnim članom.¹⁷⁾ Novina je i odredba o vođenju sudskog postupka, koji treba da se vodi na jeziku savezne ili autonomne republike, autonomne oblasti, autonomnog okruga ili na jeziku većine stanovništva datog područja.¹⁸⁾ Tu je i neizmijenjen tekst o natpistu na sovjetskom grbu.

Terminološki, Ustav SSSR-a iz 1977. sadrži sljedeće izraze: jezik saveznih republika, jezik autonomnih republika, jezik autonomnih oblasti, jezik autonomnih okruga, jezik većine stanovništva određenog područja i maternji jezik. O državnom jeziku se ništa ne kaže. Takođe se ne spominje ni ruski jezik. Međutim, u Programu Komunističke partije Sovjetskog Saveza, koja, kao što znamo, u društvu ima rukovodeću ulogu, ruski jezik ima svoje mjesto: »Proces dobrovoljnog učenja, naporedo sa maternjim jezikom, ruskoga jezika, koji se odvija u životu, ima pozitivan značaj, pošto to pomaže uzajamnoj razmjeni iskustava i uključivanju svake nacije i narodnosti u kulturna dostignuća svih drugih naroda SSSR-a i u svjetsku kulturu. Ruski jezik faktički je postao zajedničkim jezikom međunacionalnog sporazumijevanja i saradnje naroda SSSR-a« (44, 115–116). Program KPSS¹⁹⁾ jedan je od prvih sovjetskih dokumenata najvišeg ranga što sadrži nov pojam – jezik međunacionalnog sporazumijevanja, koji će zatim ući u najširu upotrebu. Osim ovog izraza Program KPSS daje i termin »nacionalni jezik«.²⁰⁾ Zvanična politika dalje će preuzeti naziv »jezik međunacionalnog sporazumijevanja«, on će zatim ući i u lingvističke krugove i danas je to centralna odrednica jezika kojim se u međusobnoj komunikaciji služe narodi Sovjetskog Saveza.

¹⁵⁾ Član 34 glasi: »Građani SSSR-a ravnopravni su pred zakonom nezavisno od porijekla, socijalnog i imovinskog položaja, rasne i nacionalne pripadnosti, pola, obrazovanja, jezika...« (29, 13).

¹⁶⁾ Član 36 kaže: »Građani SSSR-a različitih rasa i nacionalnosti imaju jednaka prava. Ostvarivanje tih prava obezbjeđuje se politikom svestranoga razvoja i zbližavanja svih nacija i narodnosti SSSR-a, vaspitavanjem građana u duhu sovjetskog patriotizma i socijalističkog internacionalizma, mogućnošću korišćenja maternjeg jezika i jezika drugih naroda SSSR-a« (29, 14).

¹⁷⁾ To je član 45: »Građani SSSR-a imaju pravo na obrazovanje. To se pravo obezbjeđuje... mogućnošću izvođenja nastave na maternjem jeziku...« (29, 16).

¹⁸⁾ »Član 159. Sudski postupak vodi se na jeziku savezne ili autonomne republike, autonomne oblasti, autonomnog okruga ili na jeziku većine jezika datog područja. Učesnicima u postupku koji ne znaju jezik na kome se vodi sudski postupak obezbjeđuje se pravo potpunog upoznavanja sa materijalom postupka, učešća u sudskim poslovima posredstvom prevodioca i pravo istupanja na sudu na maternjem jeziku« (29, 43).

¹⁹⁾ Prvi Program KPSS donesen je 1903, drugi 1919, a ovaj koji se citira 1961.

²⁰⁾ O jeziku se govori kada se ističu zadaci partije u oblasti nacionalnih odnosa: »... obezbijediti i ubuduće slobodan razvoj jezika naroda SSSR-a, potpunu slobodu za svakog građanina SSSR-a da govori, da se vaspitava i obučava na bilo kom jeziku, ne dozvoljavajući nikakve privilegije, ograničenja ili prinudu u upotrebi ovih ili onih jezika. U uslovima bratskog prijateljstva i uzajamnog povjerenja naroda nacionalni se jezici razvijaju na osnovu ravnopravnosti i uzajamnog bogaćenja« (44, 115).

Ali to ne znači da se i termin »državni jezik« napokon prestao upotrebljavati (prije svega, imamo u vidu zvanična dokumenta i zvaničnu politiku, pošto se u govoru još susreće). Nedoumicu za sve one koji znaju za Lenjinove stavove o državnom jeziku i prihvaćenost tih stavova u osnovnim dokumentima SSSR-a izaziva činjenica da se u ustavima triju sovjetskih socijalističkih republika – Azerbejdžana, Gruzije i Jermenije – nalazi izraz »državni jezik«. Polazeći od Lenjinovih stavova, ne izgleda nam uvjerljivim pokušaj bilo kakvog opravdavanja postojanja ovog pojma. Zato ne bismo mogli prihvatiti Bjelodjedovo objašnjenje: »Analiza ustava Azerbejdžanske, Gruzijske i Jermenske SSR svjedoči o tome da se termin 'državni jezik' ovdje ne upotrebljava u starom, tradicionalnom shvatanju, neprihvatljivom za socijalističko društvo, već za označavanje jezika savezne i autonomne republike i oblasti kao jezika većine stanovništva« (7, 40–41). Iz ovoga se nameće zaključak da u određenim prilikama izraz »državni jezik« može biti prihvatljiv za socijalističko društvo, kao što je, dakle, u ovom slučaju. Međutim, ako pogledamo kakva je jezička situacija u navedenim republikama, vidjećemo da su i Azerbejdžan, i Gruzija, i Jermenija Sovjetski Savez u malom,²¹⁾ pa ako je za opštedržavni nivo (SSSR) neprihvatljivo upotrebljavati dati naziv, ne vidimo razloge zašto se to isto ne bi odnosilo i na republike sa vrlo izraženom višejezičnošću. Kod Lenjina nigdje ne možemo naći da se govori o mogućim izuzecima u upotrebi odrednice »državni jezik«, niti o bilo kakvim ustupcima na račun ove ili one sredine u Rusiji i SSSR-u. Čak i oni koji, poput Bjelodjeda, nastoje, iz određenih razloga, opravdati ovu čudnu pojavu shvataju da taj izraz nije u duhu proklamovanih opredjeljenja. Stoga i sam Bjelodjed otvoreno kaže: »Upotreba termina 'državni jezik' u ustavima, u vidu radova naučnika tih republika smatra se anahronizmom, nepreciznom i, prema tome, traži zamjenu na opštem planu Ustava SSSR-a i ustava drugih saveznih sovjetskih republika« (7, 41).

Pogrešno bi bilo misliti da se izraz »državni jezik« zadržao samo u pomenute tri republike. Bazijev i Isajev navode primjer knjige »Formiranje socijalističkih nacija u SSSR-u« (1962), u kojoj se tvrdi da je »kazaški jezik sada postao državni jezik Kazaške SSR« (3, 209). Ovi zatim, ističu poznatu činjenicu da se i za ruski jezik veže ta odrednica, sa napomenom da se to najčešće dešava baš sa ovim jezikom. Navedeni naučnici dodaju da je u prvom tomu knjige »Jezici naroda SSSR-a« isti termin primijenjen i za litavski i letonski jezik u Litavskoj i Letonskoj SSR. Naziv »državni jezik« nalazimo i kod Dešerijeva u poznatom radu »Jezici sa mladom pismenošću«, u kome se državni jezik na nekoliko mjesta spominje.²²⁾ Bazijev i Isajev tvrde da

²¹⁾ U Azerbejdžanu osnovni dio stanovništva čine Azerbejdžanci (74 procenta). Osim njih u ovoj republici žive Rusi (10 procenata), Jermeni (9), Lezgini (3) itd. U Gruziji najviše ima Gruzina, zatim slijede Jermeni, Rusi, Azerbejdžanci, Osetini, Aphazi, Grci, Ukrajinci i dr. Stanovništvo Jermenije čine Jermeni, Azerbejdžanci, Rusi, Kurdi i dr.

²²⁾ »Ukrajinski jezik jedan je od najrazvijenijih jezika u SSSR-u. On je tek u sovjetsko doba postao državni jezik ukrajinskog naroda, jezik njegovih škola, pozorišta i državnih ustanova... Jermenski jezik je državni jezik Jermenske SSR... Moldavski jezik je državni jezik Moldavske SSR... U Letoniji državnim nacionalnim letonskim jezikom koristi se više od 1,5 mil. ljudi; u Litvaniji litavski jezik više od 2 mil. ljudi...« (podvukao B. T.; 38, 9–10).

takva upotreba izraza »državni jezik« dovodi do lingvističke zbrke i da je »na svaki način treba izbjegavati, jer može baciti sjenku na čistotu naših metodoloških i teoretskih postavki« (3, 209). Čini se da su se ovim terminom često koristili lingvisti 60-ih godina ovog vijeka, a da su ga onda počeli zamjenjivati, u značenju o kojem govorimo, odrednicom »jezik savezne republike«.²³⁾

Uglavnom, kada je u pitanju čitav SSSR, zvanična politika ističe da ne postoji državni jezik. To se potencira i u knjizi »SSSR. 100 pitanja i odgovora« namijenjenoj za strance (54). Na pitanje »Postoji li kod vas državni jezik?« nepoznati autor odgovara: »Jedinstven državni jezik u SSSR ne postoji. Svih 130 jezika kod nas su juridički ravnopravni: u srednjim i na visokim školama, u administraciji i sudskom postupku, u izdavačkoj delatnosti itd.« (54, 120). Prije nego što navedemo nastavak ovog odgovora, moramo reći, kao objašnjenje, da većina stranaca misli da je ruski jezik i zvanično proglašen za državni jezik ili se stvari razvijaju u tom pravcu. Na to ih upućuje međunarodna i međudržavna komunikacija SSSR-a, snažna ekspanzija ruskoga jezika na domaćem terenu, isticanje ruskoga jezika kao sredstva međunacionalnog sporazumijevanja i sl. Stoga je nepoznati autor požurio da doda: »Nekome se može učiniti da mnogo toga govori u korist pretvaranja ruskog jezika u državni jezik SSSR. Međutim, nacionalna i državna suverenost i ravnopravnost sovjetskih republika su apsolutne. To je najvažniji princip njihovog saveza. Zato će ruski i dalje biti samo jedan od mnogih jezika u SSSR« (54, 121).

Iako zvanična sovjetska jezička politika odbacuje termin »državni jezik«, on će se, vjerovatno, i dalje susretati u svakodnevnom govoru, a možda čak i u zvaničnoj komunikaciji. O mogućim idejama da se ruski jezik ponovo formalno i pravno ozvaniči kao državni jezik, mislimo da nema govora, jer bi to bilo potpuno napuštanje Lenjinovih postavki o rješavanju jezičkog pitanja u SSSR-u.

Jezik međunacionalnog sporazumijevanja

Pred višejezične državne zajednice postavlja se problem kako da ljudi sa različitim jezicima međusobno komuniciraju. Svaka država, prema sopstvenim uslovima i nazorima, na svoj način rješava ovo pitanje. Ipak mogla bi se izdvojiti dva osnovna tipa rješenja. Prvi podrazumijeva neisticanje bilo kojeg jezika kao posrednika u opštenju predstavnika različitih nacija. Jugoslavija, recimo, pripada zemljama koje zvanično ne izdvajaju jedan od jezika i proglašavaju ga kao sredstvo međunacionalnog komuniciranja. Srpskohrvatski, slovenački i makedonski ravnopravno se upotrebljavaju u svim zvaničnim vidovima opštenja, počev od štampe pa do diplomatije. Drugi tip predstavljaju zemlje koje od nekoliko jezika biraju jedan i ozvaničavaju ga kao sredstvo međusobnog sporazumijevanja. Takvih zema-

²³⁾ Što se tiče ustava triju sovjetskih republika, nemamo podataka o tome je li se posljednjih godina na ovom planu nešto promijenilo.

lja ima dosta.²⁴⁾ Sovjetski Savez takođe pripada ovoj grupi, jer iz mnoštva jezika izdvaja samo jedan, koji služi za uzajamno kontaktiranje. Za to u ovoj državi postoji i poseban, ustaljen izraz – jezik međunacionalnog sporazumijevanja. Istina, u Ustavu SSSR-a on se ne spominje, ali ga nalazimo u Rječniku Ustava SSSR-a, kojim se objašnjavaju najvažniji pojmovi dati u osnovnom zakonu Sovjetskog Saveza (30, 277). Možda bi se moglo kazati da je signal za pojačanu upotrebu navedenog termina dao Program KPSS donesen 1961. Od tada on će se sve više koristiti, ali se ipak Ustavom neće i sankcionisati na zakonodavno-pravnom nivou. Pojam »jezik međunacionalnog sporazumijevanja« danas u naslovima imaju i mnoge knjige posvećene rješavanju jezičkog pitanja u Sovjetskom Savezu.²⁵⁾ Kao primjer kako sovjetski lingvisti objašnjavaju potrebu postojanja jezika međunacionalnog sporazumijevanja navešćemo mišljenje J. D. Dešerijeva: »Prvo, nemoguće je tražiti od svakog sovjetskog čovjeka da zna svih 130 jezika radi sporazumijevanja i saradnje sa predstavnicima mnogobrojnih naroda SSSR-a. Drugo, ne čini se realnim vođenje administrativnih poslova u centralnim ustanovama na svih 130 jezika nacija, narodnosti i etničkih grupa koje žive u našoj zemlji. Treće, bilo bi krajnje teško ostvarivati efikasnu svakodnevnu vezu između nacionalnih republika, oblasti i okruga koji postoje u sastavu takvog dobrovoljnog saveza nacija kakav je Sovjetski Savez bez jedinstvenog međunacionalnog jezika. Četvrto, nepostojanje jezika međunacionalnog sporazumijevanja ozbiljno bi zasmetalo uspješnom rješavanju zadataka vezanih za organizaciju privrednog, političkog i kulturnog razvoja višenacionalne sovjetske zemlje po jedinstvenom državnom planu« (51, 34–35). Zvanična politika iz ovih i sličnih razloga opredijelila se za dvije stvari: 1. dati ravnopravnost svim jezicima naroda SSSR-a, 2. od 130 jezika odabrati jedan koji bi služio za međusobnu komunikaciju. Postavlja se pitanje: da li prvo i drugo idu zajedno ili se pak međusobno isključuju, odnosno, može li postojati puna ravnopravnost ako se jedan jezik ipak izdvaja od ostalih? Lako je pretpostaviti kakav bi bio zvaničan odgovor. Nama se, međutim, čini da upotreba termina »jezik međunacionalnog sporazumijevanja« u nekim aspektima dolazi na onu ravan koju je Lenjin kritikovao kada je govorio o državnom jeziku.

Uglavnom, prema oficijelnim tumačenjima, svi narodi SSSR-a složili su se sa tim da postoji jezik međunacionalnog sporazumijevanja, a sam ruski jezik »dobrovoljno je prihvaćen od strane sovjetskih ljudi« (30, 277). Termin »jezik međunacionalnog sporazumijevanja« ponekad se zamjenjuje izrazom »drugi maternji jezik«, o čijem statusu postoje različita mišljenja. Neki sovjetski lingvisti protive se njegovom pretvaranju u termin sa argumentom da je u bilingvizmu potrebno odlično poznavanje oba jezika. Bazijev i Isajev jedni su od onih koji opravdavaju postojanje izraza »drugi maternji jezik« (3, 209–210).

²⁴⁾ Tu spada Indija (zvaničan jezik je hindu, drugim zvaničnim privremeno se smatra engleski), Pakistan (funkciju jezika međusobnog sporazumijevanja ima urdu, a engleski samo privremeno – do 1988), Gvineja (izdvaja se francuski uz osam nacionalnih jezika) i dr.

²⁵⁾ V. popis literature na kraju rada.

U svakom slučaju, ruski jezik ima tu privilegiju da se koristi kao sredstvo međunacionalnoga sporazumijevanja, što suštinski predodređuje njegov položaj, njegovu upotrebu i njegov značaj. Takav status ruskom jeziku omogućuje stalno širenje, kako prostorno, tako i funkcionalno – prostorno jer sve više prodira, zbog uloge u društvu, i u jednojezične sredine, a funkcionalno jer u nekim oblastima života ima dominantnu ulogu (na unutar-njem planu – komuniciranje saveznog i međurepubličkoga nivoa, na spolj-njem – vođenju međunarodne politike i diplomatije na ruskom jeziku).²⁶⁾ Ekspanziji ruskoga jezika veoma mnogo pomaže televizija, radio, štampa, literatura, učenje ruskog jezika kao obaveznog predmeta u svim školama Sovjetskog Saveza itd. Suvišno je govoriti o doprinosu koji ruskom jeziku daje njegov status u armiji.²⁷⁾

Bilingvizam

Ozvanjčavanje ruskoga jezika kao jezika međunacionalnog sporazumijevanja i postojanje velikog broja jezika dovelo je do raširene pojave dvojezičnosti u Sovjetskom Savezu, koji se ispoljava u nekoliko vidova.²⁸⁾ S aspekta upotrebe pojedinih jezika može se govoriti o nerusko-ruskom i nerusko-neruskom bilingvizmu.

Nerusko-ruski bilingvizam podrazumijeva naporedno korišćenje ruskog jezika kao sredstva međunacionalnog sporazumijevanja i datog nacionalnog jezika. Ovo je osnovni i najrasprostranjeniji tip dvojezičnosti u SSSR-u i karakterističan je za sve savezne republike, uključujući i Rusku Federaciju. Koje su njegove glavne osobine?

a) Školstvo

Kao u drugim zemljama, i u Sovjetskom Savezu upotreba jezika u školama zakonski je regulisana. Tako se u »Osnovama zakonodavstva SSSR-a i saveznih republika o narodnom obrazovanju« kaže: »Učenicima opšteobrazovne škole pruža se mogućnost učenja na maternjem jeziku ili na jeziku drugog naroda SSSR-a. Roditelji ili lica koja ih zamjenjuju imaju pravo da po želji biraju za djecu školu sa odgovarajućim jezikom nastave. Osim jezika na kome se izvodi nastava učenici po želji mogu učiti jezik drugog naroda SSSR-a« (član

²⁶⁾ Širenje ruskog jezika potvrđuju i statistički podaci. Prema popisu stanovništva iz 1979. godine od 153,500.000 ljudi kojima je ruski bio maternji 16,300.000 bili su predstavnici neruskih nacionalnosti (SSSR je tada imao oko 262 miliona stanovnika) – 53,15. Osim toga, tada je više od 61 miliona ljudi izjavilo da slobodno vlada ruskim kao drugim maternjim jezikom. U odnosu na popis iz 1970. rast upotrebe vrijednosti ruskoga jezika je primjetan (tada je ruski bio maternji za 142 miliona a ruski kao drugi jezik govorilo je oko 42 miliona).

²⁷⁾ Usput rečeno, ruski jezik ima funkciju komandnog jezika u Varšavskom ugovoru.

²⁸⁾ Osnovnim tipovima bilingvizma Dešerijev smatra sljedeće: 1. jednostrani, 2. dvostrani, 3. jednostrani opštenarodni, 4. dvostrani opštenarodni, 5. jednostrani teritorijalni, 6. dvostrani teritorijalni, 7. jednostrani određenoga sloja, dijela naroda (npr. inteligencije), 8. dvostrani određenoga sloja, dijela naroda (npr. inteligencije), 9. bilingvizam koji ima širok opštedržavni, društveno-politički značaj u višenacionalnoj državi, 10. bilingvizam koji ima opštenarodni (u okvirima jedne republike) značaj, 11. bilingvizam koji ima lokalni značaj (15, 331). Svi ovi tipovi mogu se, prema mišljenju Dešerijeva, podijeliti na dvije grupe – kontaktni tipovi bilingvizma i nekontaktni tipovi (prvi se odnose na gotovo sve jezike SSSR-a).

20; 40, 47). U ovome zakonu (član 4) ističe se kako su osnovni principi narodnog obrazovanja SSSR-a, između ostalog, sloboda izbora jezika školovanja i učenje na maternjem jeziku ili na jeziku drugog naroda SSSR-a.

Ali i u ovoj oblasti društvene aktivnosti ruski jezik, kao sredstvo međunarodnog sporazumijevanja, ima svoje posebno mjesto. U svim školama Sovjetskog Saveza ruski se obavezno uči. Međutim, svaka republika ima svoje specifičnosti.²⁹⁾ Recimo, različit je nedjeljni fond časova ruskoga jezika u školama pojedinih republika: Bjelorusija 46,5 sati, Ukrajina 40,5, Estonija 43, Litvanija 42, Moldavija 41 itd. U Ukrajini nastava se izvodi na ukrajinskom, a ruski se uči od drugog razreda. Osim škola sa nastavom na ukrajinskom jeziku postoje i one u kojima se nastava izvodi na ruskom, mađarskom, moldavskom i poljskom. Ruska Federacija ima, pored ruskih, dvije vrste škola: nacionalne škole sa maternjim jezikom (Baškirska i Tatarska ASSR) i nacionalne škole sa nastavom na ruskom jeziku (ASSR Kabardinsko-balkarska, Sjeverno-osetinska, Čečensko-inguška, autonomne oblasti Adigejska i Karačajevsko-čerkeska i nacionalni okruzi krajnjeg sjevera). U Dagestanskoj ASSR u 3. i 4. razredu vrši se prelaz nastave sa maternjeg na ruski, a u nekim drugim autonomnim oblastima (Burjatskoj, Komi, Marijskoj i dr.) u 4. i 5. razredu. U Kabardinsko-balkarskoj ASSR od 162 škole 131 je neruskog tipa, a osnovna vrsta nacionalne škole je ona u kojoj se od prvog razreda predaje na ruskom jeziku, a maternji se jezik proučava kao školski predmet. U bjeloruskim školama ruski se uči od drugog razreda. Nastava u Azerbejdžanu izvodi se na pet jezika (azerbejdžanskom, ruskom, jermenskom, gruzijskom i persijskom),³⁰⁾ a u Litvaniji na tri (litavskom, ruskom i poljskom).³¹⁾ U posljednjoj republici postoji tendencija smanjivanja broja učenika na litavskom jeziku, a porasta na ruskom. U Letonskoj SSR učenje ruskog počinje od I razreda (od drugog polugodišta) i traje do IX razreda zaključno: u prvom razredu ruski se predaju tri časa sedmično, od drugog do osmog (zaključno) četiri, a od devetog do jedanaestog dva časa sedmično.³²⁾ U Jermeniji nastava se u svim stepenima pretežno izvodi na jermenskom. U Turkmeniji (još od 1929) ruski se uči kao poseban predmet od drugog razreda.

Zvanična dokumenta o završenom školovanju pišu se na ruskom jeziku i na jeziku date republike, što je i zakonski regulisano.³³⁾

²⁹⁾ Podaci o dvojezičnosti i višejezičnosti uzeti su iz raznoraznih izvora (v. spisak literature).

³⁰⁾ U Azerbejdžanu se 1968/69. na azerbejdžanskom školovalo 77 procenata učenika, na ruskom 19, jermenskom 4, gruzinskom 0,3 i persijskom 0,02 (samo jedna specijalna škola u Bakuu ima taj jezik). Iste godine na ruskom jeziku nastavu je pohađalo 5,5 procenata azerbejdžanske djece, 58 jermenske i 42 drugih nacionalnosti. U školama sa nastavom na jednom jeziku učilo je 76 procenata učenika, 22 procenta sa dva jezika i dva procenta sa tri jezika.

³¹⁾ Godine 1967/68. 83,6 procenta učenika školovalo se na litavskom, 12,5 na ruskom i 3,9 na poljskom.

³²⁾ Prema podacima iz 1968/70. školske godine 93,3% letonskih maturanata dosta je dobro govorilo ruski, a 36,8 slobodno njime vladalo.

³³⁾ U svjedočanstvu o završenoj srednjoj stručnoj školi i završenom fakultetu na lijevoj strani štampa se tekst na jeziku republike, a na desnoj tekst na ruskom jeziku (13; 354, 364).

b) Visoko obrazovanje

Na visokoškolskim ustanovama specifičnosti su još izraženije. Evo nekoliko primjera. U Azerbejdžanu nastava se izvodi, kao i u školama, na nekoliko jezika. Recimo, na Azerbejdžanskom državnom univerzitetu »S. M. Kirov« postoje dva sektora (mi bismo rekli dva OOUR-a): azerbejdžanski i ruski. U prvom, koji obuhvata 70 procenata svih studenata, nastava je na azerbejdžanskom. U ruskom sektoru predaje se na ruskom, pa ipak ovdje ima dosta Azerbejdžanaca (u ovom dijelu azerbejdžanski se uči dva časa sedmično od prve do četvrte godine, i to na svim fakultetima osim filološkog). U svakom sektoru administrativni poslovi vode se na odgovarajućem jeziku.³⁴⁾ Na Pedagoškom institutu »V. I. Lenjin« nastava se drži na tri jezika – azerbejdžanskom, ruskom i jermenskom.³⁵⁾ Na dva fakulteta (mi to nazivamo odsjecima) – Žurnalistici i Bibliotekarstvu – predaje se samo na azerbejdžanskom. U Litvaniji univerzitet je osnovan još 1579. godine i sve do 1803. jezik nastave bio je latinski. Sada se na Vilnjuskom univerzitetu nastava iz 30 struka izvodi na litavskom, a 9 na litavskom i ruskom.³⁶⁾ U Estoniji visoko obrazovanje počinje još 1632. godine, kada je u Tartuu, u skladu sa ukazom švedskog kralja Gustava II Adolfa, osnovan prvi fakultet Academia Gustaviana. Nastava je bila na latinskom, a administracija na švedskom i njemačkom. Jedno vrijeme on nije radio, a kada je ponovo otvoren u nastavu je uveden njemački jezik. Godine 1839. jezikom nastave postaje ruski, a nakon pobjede revolucije (1918) izdaje se dekret o izvođenju nastave na maternjem jeziku. Danas se obuka uglavnom vrši na estonskom, mada na svim fakultetima postoje i grupe sa nastavom na ruskom. Oni koji studiraju na estonskom uče ruski u prve dvije godine (dva časa nedjeljno), a na jezičkim grupama 240 sati godišnje tokom 6–7 semestara. U nizu struka na estonskim grupama nastava se iz pojedinih predmeta izvodi na ruskom.

c) Sudstvo i administracija

Upotreba jezika u sudskom postupku pravno je regulisana počev od Ustava SSSR-a pa do zakonâ nižeg ranga. Osnovno opredjeljenje nalazimo u članu 159 Ustava SSSR; u kome se kaže: »Sudski postupak vodi se na jeziku savezne ili autonomne republike, autonomne oblasti, autonomnog okruga ili na jeziku većine stanovništva datog područja. Učesnicima u postupku koji ne znaju jezik na kome se vodi sudski postupak obezbjeđuje se pravo potpunog upoznavanja sa materijalom postupka, učešće u sudskim poslovima putem prevodioca

³⁴⁾ Radovi Univerziteta izdavani su od 1939. na ruskom jeziku, a od 1947. na oba jezika. Azerbejdžanci čine 95 procenata nastavnog kadra.

³⁵⁾ Do oktobarske revolucije u Azerbejdžanu nije bilo nijedne visokoškolske ustanove. Univerzitet je osnovan 1919. a dvije godine kasnije donesena je odluka o obaveznom izvođenju nastave na azerbejdžanskom jeziku. Do 1930. na Univerzitetu nije bilo nijedne knjige na azerbejdžanskom.

³⁶⁾ Prva visokoškolska ustanova u Letoniji bila je Riška politehnička škola, osnovana 1862, koja je obrazovala inženjere građevinarstva i mašinstva, stručnjake za poljoprivredu, hemiju i trgovinu. Jezik nastave bio je njemački, jer su većinom nastavnici bili Nijemci. Kasnije je jezikom nastave postao ruski. Osnivanjem Letonskog državnog univerziteta 1919. godine nastava prelazi na letonski jezik. Danas se predavanja drže na letonskom ili na ruskom, odnosno paralelno na oba jezika. Godine 1978. na Letonskom državnom univerzitetu 3.299 studenata pohađalo je nastavu na letonskom, a 1.695 na ruskom. U mnogim strukama studira se na oba jezika.

i pravo istupanja na maternjem jeziku» (29, 43). Ustavi pojedinih republika polaze od ovog stava Ustava SSSR-a i dalje ga razrađuju u skladu sa svojim uslovima. Tako se u Ustavu RSFSR ističe: »Sudski postupak u RSFSR vodi se na ruskom jeziku ili na jeziku autonomne republike, autonomne oblasti...« (dalje je isto kao u Ustavu SSSR-a; 27, ID). Savezni zakon o državnom notarijatu precizira upotrebu jezika u vođenju uredskih poslova,³⁷⁾ a zatim ga svaka republika dalje razrađuje.³⁸⁾ Sudstvo u Bjelorusiji, u skladu sa zakonom, vodi se na bjeloruskom ili ruskom. Administrativno poslovanje obavlja se ili paralelno na oba jezika (pasoški formulari, radne knjižice, vjenčani listovi i dr.) ili na bjeloruskom (potvrde o bolovanju, izdavački dogovori, izborni bilteni), ili pak na ruskom (formulari za kadrovske liste i sl.). Ne postoje stroga pravila o korišćenju u administraciji ovog ili onog jezika. Praksa pokazuje da se važniji dokumenti paralelno daju na bjeloruskom i ruskom i da slabljenjem oficijelnosti jača upotreba jednog od jezika (ruskog nešto više). U Litvaniji administrativni poslovi uglavnom se vode na litavskom.

d) *Sredstva informisanja* Sve savezne republike imaju sopstveni radio i televizijski program. U Litvaniji Vilnuski radio emituje program na tri jezika – litavskom, poljskom i ruskom, a tv emisije idu na litavskom i ruskom. Daju se dva programa – vilnuski i moskovski (približno 50 procenata televizijskog programa emituje se na ruskom jeziku). Republički radio priprema program na poljskom u trajanju od 30 minuta u 24 sata (tematika je informativnog karaktera). U Bjelorusiji lokalni radio i tv program većinom je na bjeloruskom (uz emisije centralne televizije na ruskom). U Azerbejdžanu od 1956. djeluje republička televizija sa dva programa – na azerbejdžanskom i ruskom. Republički radio godišnje emituje oko 500 sati programa na azerbejdžanskom, 100 na ruskom i 50 na jermenskom.

g) *Izdavačka djelatnost* U Sovjetskom Savezu velik broj knjiga, novina i časopisa štampa se na jezicima naroda SSSR-a, što se može vidjeti iz statističkog zbornika »Štampa SSSR-a u 1979. godini« (42). Recimo, te godine na više od 60 jezika naroda SSSR-a objav-

³⁷⁾ U članu 9 (»Jezik na kome se vodi sudski postupak«) Zakona o državnom notarijatu od 19. jula 1973. godine kaže se: »Notarsko vođenje uredskih poslova u državnim notarskim uredima i izvršnim komitetima gradskih, rejonskih, seoskih sovjeta narodnih deputata teče na onom jeziku na kome se u skladu sa važećim zakonodavstvom vodi sudski postupak u saveznoj, autonomnoj republici, autonomnoj oblasti, autonomnom okrugu.

Notarsko vođenje uredskih poslova u konzularnim ustanovama Saveza SSSR ide na onom istom jeziku na kome se vode uredski poslovi konzularnih ustanova Saveza SSR-a.

Ako lice koje se obratilo za obavljanje notarskih poslova ne zna jezik na kome se vode uredski poslovi, tekstovi dokumenata što se ovjeravaju moraju biti prevedeni od strane državnog notara ili nekog drugog službenog lica koje obavlja notarske poslove ili prevodioca koga zna državni notar ili službeno lice koje obavlja notarske poslove« (13, 6).

³⁸⁾ U Zakonu Ukrajinske SSR o državnom notarijatu od 25. decembra 1974. konstatuje se sljedeće: »Notarsko vođenje uredskih poslova u državnim notarskim uredima i izvršnim komitetima gradskih, rejonskih, seoskih sovjeta narodnih deputata Ukrajinske SSR obavlja se na ukrajinskom jeziku« (13, 19). Dalje je sve isto kao u saveznom zakonu.

ljeno je knjiga i brošura.³⁹⁾ Tada je takođe sa jezika naroda Sovjetskog Saveza prevedeno 6.646 knjiga i brošura, od čega 5.017 sa ruskog. Broj jezika sa kojih je prevedeno znatno je smanjen – radi se o svega 15 jezika.⁴⁰⁾ Periodika, ne računajući novine, izlazila je 1979. godine na 46 jezika.⁴¹⁾ Tada je štampano 7.998 novina na 55 jezika naroda Sovjetskog Saveza. I ovdje je ruski jezik daleko ispred ostalih.⁴²⁾ Za analizu bilingvizma u SSSR-u interesantno je i to, kada su u pitanju novine, u kakvome je odnosu po pojedinim republikama ruski i nacionalni jezik. Podaci pokazuju da je samo u tri republike izdavano više novina na ruskom nego na drugim jezicima SSSR-a. To su RSFSR (4.066 novina na ruskom i 296 na jezicima drugih naroda Sovjetskog Saveza), Kazaška SSR (261 na ruskom, 159 na kazaškom i 7 na drugim jezicima SSSR-a), Moldavska SSR (94 na ruskom i 69 na moldavskom). U ostalim republikama manje je bilo novina na ruskom nego na drugim jezicima naroda Sovjetskog Saveza.⁴³⁾

Kada je u pitanju pisana riječ, u svakoj se republici može naći pokoja specifičnost. Recimo, u Ukrajini djeluje Savez pisaca ove republike, u okviru kojeg postoji Sekcija za rusku književnost, čiji članovi pišu na ruskom jeziku. U ovoj republici paralelno se na ruskom i ukrajinskom štampaju časopisi »Komunist Ukrajine«, »Pod zastavom lenjinizma«, »Radničke novine«, neki dječiji časopisi, novine »Pravda Ukrajine«, »Komsomolska zastava«, »Mladi lenjinovac«, časopis za društveno-politička pitanja »Donbas« itd. U Azerbejdžanu od 12 republičkih dnevnih novina 7 izlazi na azerbejdžanskom, 4 na ruskom i 1 na jermenskom; oko 25 procenata periodike (novina i časopisa) izdaje se na ruskom jeziku, 30 procenata naučne i naučno-popularne literature, a čak 80 procenata iz oblasti prirodnih nauka. U Litvaniji knjige i časopise na ruskom jeziku čita neznatan broj stanovnika (22–32

³⁹⁾ Od 76.762 naslova, na ruskome je izdato 61.958 ili oko 80 procenata. Slijedi ukrajinski (2417), gruzinski (1549), estonski (1338), litavski (1318), letonski (1118), uzbečki (1058), jermenski (753), azerbejdžanski (643), kazaški (720), moldavski (556), kirgiski (467), bjeloruski (411) itd. (42, 22–23). Kao što vidimo, ovaj redoslijed ne odgovara veličini jezika.

⁴⁰⁾ To su ukrajinski (225), letonski (155), estonski (152), litavski (123), uzbečki (88), gruzinski (86), kazaški (75), jermenski (71), azerbejdžanski (69), bjeloruski (61), kirgiski (57), moldavski (35), turkmenski (32), tadžički (31) – 42, 25.

⁴¹⁾ Od 5.037 periodičnih izdanja (časopisi i sl.) na ruskome je bilo 4.313. Interesantno je da je ovdje litavski ispred ukrajinskog (105 naprama 93). Treći je estonski (72), a zatim slijede gruzinski (67), azerbejdžanski (60), jermenski (53), letonski (49), uzbečki (32), bjeloruski (31), itd. (42, 72).

⁴²⁾ Ruski 5.155, ukrajinski 1.298, uzbečki 192, kazaški 165, bjeloruski 128, gruzinski 123, azerbejdžanski 106, litavski 97, jermenski 87, tatarski 84, moldavski 74...

⁴³⁾ Ukrajinska SSR 1298 novina na ukrajinskom, 446 na ruskom i 5 na drugim jezicima naroda SSSR-a. Bjeloruska 128 na bjeloruskom i 65 na ruskom, Uzbečka SSR 185 na uzbečkom, 63 na ruskom i 24 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Gruzijška SSR 123 na gruzinskom, 11 na ruskom i 7 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Azerbejdžanski SSR 98 na azerbejdžanskom, 13 na ruskom i 12 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Litavska SSR 97 na litavskom, 22 na ruskom, Letonska SSR 69 na letonskom, 39 na ruskom, Kirgiska SSR 60 na kirgiskom, 44 na ruskom, 4 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Tadžička SSR 51 na tadžičkom, 6 na ruskom, 2 na drugim jezicima naroda SSSR, Jermenska SSR 73 na jermenskom, 3 na ruskom, 7 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Turkmenska SSR 45 na turkmenskom, 11 na ruskom, 2 na drugim jezicima naroda SSSR-a, Estonska SSR 31 na estonskom, 11 na ruskom (42, 191–192).

procenta), ali zato filmove na ruskom gleda 98 procenata.⁴⁴⁾ Na ruskom jeziku izdaju se tri republičke novine i tri republička časopisa. U izdavačkoj djelatnosti Bjelorusije od 1966. do 1970. objavljene su 1.972 knjige na bjeloruskom i čak 7.603 na ruskom, što se objašnjava činjenicom da se na ruskom jeziku izdaje velik broj instruktivne i programsko-metodičke literature, zatim autoreferati disertacija, prevoda i sl. U Turkmeniji naučna literatura, izuzev specijalizirane društveno-istorijske tematike i turkmenske filologije, većinom se objavljuje na ruskom jeziku.

e) Svakodnevni život

U svakodnevnom životu svih republika naoporedo se koristi ruski i maternji jezik. Politički, javni i kulturni život Ukrajine paralelno funkcionise na ukrajinskom i ruskom. Na sastancima, počev od baze pa do, recimo, Akademije nauka USSR, govori se i na ukrajinskom i na ruskom jeziku. Poslovna korespondencija između ustanova vodi se na oba jezika, a prepiska između saveznih i republičkih ustanova Ukrajine, odnosno između Ukrajine i drugih republika na ruskom kao jeziku međunacionalnog sporazumijevanja. U Bjelorusiji se takođe koriste oba jezika. U usmenoj poslovnoj komunikaciji u velikim gradovima češće se upotrebljava ruski jezik. Na sastancima republičkog nivoa čuju se oba jezika, ali je češći ruski, dok je na seoskim skupovima i na skupovima u manjim gradovima bjeloruski više u upotrebi. U Litvaniji je ruski osnovno sredstvo sporazumijevanja Litvanaca sa predstavnicima drugih nacija koji ne znaju litavski. Potpuno dupliranje dvaju jezika postoji u Turkmeniji. Turkmensko-ruski bilingvizam širi je u usmenoj komunikaciji nego u pisanjoj.

Osim školstva, visokog obrazovanja, sudstva i administracije, sredstava informisanja, izdavačke djelatnosti i svakodnevnog života moglo bi se govoriti i o nekim drugim oblastima života. Recimo, zavređuje pažnju pozorišna djelatnost, koja se u Sovjetskom Savezu takođe odvija na dva ili više jezika (tako se u Bjelorusiji predstave daju i na ruskom i na bjeloruskom, ali sa izvjesnom prednošću u korist posljednjeg); tu je i filmska umjetnost (filmovi se najčešće prikazuju na ruskom), sportska aktivnost, armija i sl.

Karakter dvojezičnosti u Sovjetskom Savezu može se promatrati s aspekta aktivnog i pasivnog poznavanja određenog jezika u dvojezičnim, odnosno višejezičnim sredinama. Ukoliko se radi o dobrom, odličnom poznavanju jezika, govorimo o aktivnom bilingvizmu, a ako se dati jezik može upotrebljavati samo za elementarnu komunikaciju, za vrlo ograničeno sporazumijevanje, radi se o pasivnom bilingvizmu. Rusko-neruski tip dvojezičnosti ima i jednu i drugu vrijednost po pojedinim republikama i sredinama. Zbog srodnosti, ruski mnogo bolje znaju Ukrajinci i Bjelorusi nego, recimo, Gruzini ili Azerbejdžanci. U seoskim područjima on se slabije govori nego u gradskim. Muškarci bolje znaju ruski nego žene (zbog niza razloga – služenja vojnoga roka, većeg učešća u društveno-političkom životu i sl.). Aktivan i pasivan bilingvizam zapaža se i u odnosu na uzrast, socijalnu strukturu, profesiju itd. Sve se to lijepo može vidjeti na primjeru pojedinih republika.

Osnovni dio stanovništva Ukrajine zna ruski i slobodno ga upotrebljava.⁴⁵⁾ Bilingvizam u ovoj republici ima dvojan karakter – on je ne samo ukrajinsko-ruski nego i rusko-ukrajinski, što znači da pored česte upotrebe ruskoga jezika od strane Ukrajinaca jedan broj Rusa govori ukrajinski.⁴⁶⁾ U Azerbejdžanu ruskim slobodno vlada 14,9 Azerbejdžanaca, 34,9 Jermena i 13,4 Dagestanaca. U gradovima ove republike ruski dobro poznaje 29 procenata stanovništva, a na selu svega 4,5.⁴⁷⁾ Popis iz 1970. konstatovao je da starije generacije bolje govore ruski nego omladina (odnos je sljedeći: 50% ljudi od 40 do 49 godina i 40% od 16 do 19). Istraživanja u nekim područjima ove republike pokazala su da učenici 3–4. razreda dosta slobodno vode konverzaciju na ruskom, da se od 5. do 8. razreda znanje povećava pod uticajem radija, televizije, kina i štampe na ruskom jeziku. Svi maturanti gradskog područja u jednoj anketi izjavili su da lako govore ruski, a oni iz seoskih škola da govore sa »teškoćama«. U Litvaniji ruskim slobodno vlada samo mali dio stanovništva. Ovdje je posebno izražena razlika između sela i grada. Znaatan dio seoskog stanovništva (posebno stariji) ruski ili ne zna ili uopšte ne razumije (zna ga uglavnom lokalna inteligencija). Ovaj jezik dosta dobro govore muškarci koji su bili u armiji. Za seosko područje ove republike može se konstatovati da u njemu preovladava pasivni bilingvizam nad aktivnim. U gradu situacija je bolja.⁴⁸⁾ U Letoniji oko 50% Letonaca slobodno govori ruski, 47% Ukrajinaca, 40% Jevreja, 54% Tatara, 42% Poljaka, 34% Bjelorusa itd. I ovdje se ruski slabo upotrebljava na selu. I prema polu diferencijacija je poprilična: 41,5 procenata muškaraca smatra ruski maternjim ili drugim jezikom kojim se slobodno govori, a žena svega 34. Za Turkmeniju se može kazati da ruski jezik široko upotrebljava turkmenska naučno-tehnička inteligencija, partijski radnici, kulturni i naučni radnici i određen broj studenata. Zaposleni u industrijskim preduzećima, naftnoj i hemijskoj industriji, saobraćaju, poštanskim ustanovama mnogo bolje znaju ruski nego oni u poljoprivredi. I ovdje je razlika u korist grada. U Bjelorusiji 66,6% stanovništva vlada ruskim kao maternjim ili kao drugim jezikom. U dobi do četvrte godine teško da se može govoriti o bilingvizmu, a do devete godine samo u mješovitim brakovima. Najveći broj onih koji znaju ruski ima 16–29 godina, a najmanje ih je u predškolskom, mlađem školskom i starijem uzrastu. Seoska djeca u prvim razredima aktivno ne vladaju ruskim jezikom. Muškarci se i u gradu i na selu češće koriste ruskim nego žene. Specifičnost bjelorusko-ruskog bilingvizma je u tome što je on do revolucije bio dijalekatsko-književnog tipa, jer do tada norme bjeloruskog jezika još nisu bile razrađene ili su bile slabo poznate, a osim toga tada je bjeloruski smatran dijalektom ruskog jezika. Danas je to književno-književni bilingvizam.

O nerusko-ruskom bilingvizmu objavljeno je dosta radova⁴⁹⁾ i analizirani su svi osnovni tipovi (ukrajinsko-ruski, bjelorusko-ruski, litavsko-ruski,

⁴⁵⁾ Prema popisu stanovništva iz 1970. godine, od 47 miliona stanovnika ove republike (42 miliona sa ukrajinskim maternjim jezikom) 13 miliona istaklo je da slobodno govori ruski.

⁴⁶⁾ Oko dva miliona Rusa na popisu se izjasnilo da im je ukrajinski drugi jezik.

⁴⁷⁾ Tri petine stanovništva Azerbejdžana živi na selu.

⁴⁸⁾ Prema podacima iz 1959. svega 0,11 litavskog stanovništva smatra ruski maternjim jezikom.

⁴⁹⁾ Što se vidi i iz popisa literature.

⁴⁴⁾ Od 1864. do 1904. godine u ovoj republici bilo je zabranjeno štampanje litavskih knjiga latinskim.

letonsko-ruski, estonsko-ruski, azerbejdžansko-ruski, jermensko-ruski, turkmensko-ruski, tatarsko-ruski, moldavsko-ruski, osetinsko-ruski, burjatsko-ruski, kalmičko-ruski, adigejsko-ruski, marijsko-ruski, tofalarsko-ruski i dr.). Čudna je samo jedna stvar: nerusko-ruski bilingvizam proučava se kada su u pitanju i najmanji jezici SSSR-a, a u relativno brojnoj literaturi o dvojezičnosti u SSSR-u koju smo imali pri ruci nigdje se ne govori o gruzinsko-ruskom bilingvizmu, što je prilično neobično. Tu neobičnost ističe još jedan podatak: većina saveznih republika izdaje časopise posvećene učenju ruskog jezika u svojoj sredini,⁵⁰⁾ a Gruzija opet predstavlja jedan od izuzetaka.

Prema popisu iz 1970. godine, približno 1/4 neruskog stanovništva Sovjetskog Saveza (ili 58 miliona) slobodno vlada ruskim jezikom. Ovaj jezik najslabije znaju u Srednjoj Aziji (dobro govori 14,5 procenata Uzbeki, 15,4 Taškizki, 15,4 Turkmene, 19,1 Kirgizi, 16,6 Azerbejdžanci). Nešto je bolja situacija kod Gruzina (21,3), Jermena (30,1), pribaltičkih naroda (Estonci 29, Litvanci 35,9, Letonci 45,2) i Moldavaca (36,1). Oko 3/5 stanovništva SSSR-a ruski smatra maternjim.

Stvaranje pismenosti za jezike bez pisane tradicije

U carskoj Rusiji čitav niz jezika nije imao pismenost, a svega sedam-osam ovaj je problem uglavnom bilo riješilo.⁵¹⁾ Ako se sudi po objavljenim knjigama, proizlazi da je u to vrijeme bilo svega dvadesetak naroda koji su imali svoju pismenost. Stoga je nakon pobjede revolucije nova sovjetska vlast pristupila vrlo značajnom poslu – stvaranju pismenosti za jezike bez pisane tradicije. Da bi se taj težak i obiman posao uspješno i brzo obavio, osnovan je i poseban organ – Svesavezni centralni komitet za novu azbuku, koji je trebalo da rješava opšta i teoretska pitanja.

S aspekta pisama kojima se koriste narodi Sovjetskog Saveza jezici se mogu podijeliti u četiri grupe: 1. jezici sa starom pismenošću (oko 20 jezika, npr. ruski, ukrajinski, bjeloruski, uzbečki, kazaški, gruzinski, azerbejdžanski, litavski, letonski, tadžički, jermenski, estonski, tatarski i dr.), 2. jezici sa starom ali nepotpunom pismenošću (oko 20 jezika kod kojih je bilo pokušaja stvaranja pismenosti, ali bez značajnih rezultata, npr. turkmenski, kirgiski, baškirski, moldavski, burjatski, kalmički i dr.), 3. jezici sa mladom pismenošću (mnogobrojna grupa sa oko 40 jezika koji su dobili pismenost nakon pobjede revolucije, npr. abazinski, adigejski, beluški, evenški i dr.), 4. jezici bez pismenosti (više od 40 jezika kojima govori veoma malen broj ljudi, npr. agulski, aleutski i dr.).⁵²⁾

⁵⁰⁾ Русский язык и литература в азербайджанской школе, Русский язык в армянской школе, Русский язык в казахской школе, Русский язык в киргизской школе, Русский язык в молдавской школе, Русский язык в школе (Литовская ССР), Русский язык и литература в таджикской школе, Русский язык и литература в узбекской школе, Русский язык и литература в школах Украинской ССР, Русский язык в эстонской школе. Prema katalogu «Газеты и журналы ССР. 1984» (Международная книга, Москва, 1983, 375 с.) овакав časopis nema Bjelorusija, Gruzija, Letonija i Turkmenija.

⁵¹⁾ Recimo, 1913. godine knjige su štampane na svega 46 jezika, od toga samo 19 bili su jezici naroda SSSR-a.

⁵²⁾ Više o tome v. kod Isajeva (20; 21; 22).

Počev od dvadesetih godina ovoga vijeka pa do danas stvorena je pismenost za više od 40 jezika naroda SSSR-a, kojima ukupno govori oko 12 miliona ljudi. Međutim, vremenom neki su jezici počeli da gube novostvorenu pismenost, ona nije, kako mi to kažemo, zaživjela, što je kod priličnog broja jezika dovelo i do potpunog nestajanja pismenosti. Ovaj neobičan proces po jedini sovjetski istraživači tumače na pojednostavljen, čudan pa i nerazumljiv način. Recimo: »Pismenosti tih malih narodnosti postepeno su sišle ili silaze sa istorijske scene, iscrpivši svoju pozitivnu ulogu u njihovom kulturnom usponu. Te pismenosti odigrale su ulogu svojevrtnih odskočišta za narodnosti sa malim brojem stanovništva, dali su im prvi podsticaj i početno ubrzanje u njihovom daljem kretanju prema vrhovima savremene civilizacije pomoću ruskog jezika i jezika drugih nacija SSSR-a« (62, 100–101). Ako je baš tako, zašto se onda uopšte i stvarala pismenost (ispada da se radilo samo za to da bi ti narodi izašli iz kulturne zaostalosti) i zašto se odmah nije prešlo na pismenost jezika koji su naslijedili novostvorene (ako već druge mogućnosti nije bilo)? Sve upućuje na zaključak da su neki drugi razlozi nakon Lenjinove smrti bili odlučujući u nastajanju tek stvorenih vrijednosti. Jer nelogično je pokrenuti jedan ogroman lingvistički, pa i politički, aparat da izgradi pismenost za jezik jednog naroda, koja, figurativno kazano, treba da ima ulogu onog stepena rakete što otpada nakon obavljenog zadatka. Ne znamo da li u jezičkoj politici nekih drugih zemalja i lingvistici uopšte ima primjera da se nešto slično činilo. Stvaranje pismenosti koja će biti samo nekakvo odskočište za ulazak u svjetsku kulturu predstavlja naivno objašnjenje ovakvog ozbiljnog postupka. Prije će to biti nepotrebno eksperimentisanje i manipulisanje s ljudima.

Bilo kako bilo, više od 20 naroda sa tek stvorenom pismenošću napustilo ju je i »dobrovoljno počelo učiti svoju djecu na jezicima teritorijalno bliskih nacija« (62, 99). Ajsori, Beludži, Vepsi, Iteljmeni, Ketj, Korjaci, Inasi, Sami, Selkupi, Tališi, Tati, Cigani i dr., ti narodi kojih nema više od 12 miliona, ponovo su morali da pređu na tuđe pismo, a time i na tuđi jezik. Tako je cifra od 40 jezika sa pismenošću stvorenom nakon pobjede oktobarske revolucije ubrzo prepolovljena.

Prelazak sa jednog pisma na drugo

I ovo je jedna od specifičnosti jezičke politike Sovjetskog Saveza. U čemu se ona sastoji?

Početkom ovog stoljeća od 130 jezika samo

njih 20 imalo je manje-više usavršeno pismo. Originalnu grafiku posjedovali su jedino Rusi, Ukrajinci, Gruzini i Jermeni, koji su razvili i književne jezike. Prije oktobarske revolucije u Rusiji su korišćena ova pisma: 1. ćirilica (»rusko« pismo), kojom su se služili Sloveni i donekle predstavnici nekih naroda što su ispovijedali hrišćanstvo (Mordvini, Komi, Jakuti, Čuvaši i dr.), 2. staroujgursko-mongolsko pismo (Bujrati i Kalmici), 3. starojevrejsko pismo (Jevreji) i 4. arapsko pismo, kojim se koristilo 16 naroda (Azerbejdžanci, Kazasi, Tatari, Tadžici, Uzbeki i dr.). Sovjetski lingvisti ističu da su u kulturnoj revoluciji nakon pobjede sovjetske vlasti sva pisma, izuzev prvog, smatrana složenim, neusavršenim te su predstavljali prepreku (»kamen spoticanja«, 22, 41) u kulturnom uzdizanju tih naroda. Jedan od argumenata bio je da su se drugim, trećim i četvrtim pismom uglavnom služili religioz-

ni krugovi, a da je većina stanovništva bila ili potpuno nepismena ili je slabo poznavala navedena pisma.⁵³) Stoga je odlučeno da se za narode koji su imali staroujgursko-mongolsko, starojevrejsko i arapsko pismo stvori novo, odnosno da se pređe na drugo pismo. Pošto se staroujgursko-mongolskim i starojevrejskim služilo samo nekoliko naroda, pažnja je koncentrisana na arapsko pismo.

Zamjena pisama imala je dva perioda sa dva različita rješenja. Prvi bi se period mogao nazvati *latinizacijom* i on počinje dvadesetih godina, kada mnogi narodi arapsko pismo zamjenjuju latiničnim, odnosno latiniziraju svoj jezik. Inicijativu za to dali su naučnici Azerbejdžana organizovanjem 1922. godine specijalnog odbora na čelu sa Narimanovom za prelazak na novo pismo. Nju su prihvatili i ostali narodi. Godine 1925. na Drugoj konferenciji o prosvjećivanju gorštačkih naroda sjevernog Kavkaza donesena je odluka o latinizaciji pisma Inguša, Kabardinaca, Karačajevaca, Agidejaca, Čečenaca. Dalje je uslijedio čitav niz skupova sličnoga tipa. Prema sovjetskim izvorima, Lenjin je odobrio latinizaciju i smatrao ju je prvim korakom u kulturnoj revoluciji. Krejam 20-ih i početkom 30-ih godina na latinizirano pismo prešao je Azerbejdžan i sve republike Srednje Azije, a takođe niz autonomnih republika i oblasti. U avgustu 1929. Predsjedništvo CIK-a SSSR-a i SNK SSSR-a donose odluku o uvođenju novog latiniziranog pisma, kojom se obavezuju sve državne ustanove i preduzeća opštesaveznog nivoa da se u svim slučajevima kada se radi o turkijsko-tatarskim jezicima koriste latinicom, da se prekine izdavačka djelatnost na starom (arapskom) pismu i da se visokoškolskim i naučnim ustanovama omogućiti upotreba novog pisma u nastavi. Ta odluka ubrzala je proces latinizacije i njeno širenje pa je već do 1930. godine bilo obuhvaćeno 36 naroda sa više od 3,5 miliona stanovnika. Latinično pismo uvedeno je i za mnogobrojne narode Sjevera, koji gotovo da uopšte nisu imali pismenost. To je čak urađeno i za neke jezike koji su se do tada koristili »ruskim« pismom (Urmurti, Mordvini, Čuvaši, Komi, Osetini i dr.).

Drugi period nazvali bismo *ćirilizacijom*. Uslovno njegov početak mogao bi se locirati u 1936, odnosno 1937. godinu kada je Savjet nacionalnosti CIK-a SSSR-a donio odluku da pismenost malih naroda Sjevera pređe na »rusku« osnovu. Ćirilično pismo prvi su primili Kabardinci (1936), zatim su slijedili Turkmeni (1939), Azerbejdžanci (1940) i dr. U periodu od 1937. do 1940. »rusku« grafiku preuzeli su narodi Srednje Azije, Povolžja, Dagestana i Azerbejdžana (izuzev Jermena i Gruzina).

Tako su u kratkom roku od dvadesetak godina pojedini jezici prošli neobičan put: prvo su napustili staro pismo, potom su prešli na drugo, a onda i ono nije odgovaralo pa je stvoreno novo. Posmatraču sa strane, izvan SSSR-a, ovaj proces izgleda vrlo čudnim. Sovjetski lingvisti koji su pisali o tome nalaze, međutim, objašnjenje i ne vide ništa neobično. Na pitanje zašto se, ako je već smatrano da postojeća pismenost predstavlja kočnicu u kulturnom razvoju datih naroda, umjesto latinizacije nije odmah pristupilo ćirili-

zaciji, oni odgovaraju da je napravljena greška time što je tada latinično pismo proglašavano za »pismo opštesvjetskog komunističkog društva«, što je Odbor za stvaranje novog pisma »apsolutizirao« latinicu, smatrajući je »jedino revolucionarnom« i što je svaki pokušaj prihvatanja ruskog pisma kao osnove za pismenost neruskih naroda tretiran kao kontrarevolucionarni čin koji »tjera vođu na mlin srednjovjekovne buržoazije«, jer »rusko pismo nosi u sebi feudalno-patrijarhalne ostatke« (20, 78–79). Oni takođe tvrde da je latinično pismo bilo u suprotnosti sa prirodno-istorijskim razvojem pojedinih naroda i njihovom željom da se koriste ruskim pismom. Ali i pored toga, ne smatraju da je latinizacija potpun promašaj, ne priznaje se, dakle, da je napravljen propust, već se gotovo svugdje ističe da je latinično pismo odigralo pozitivnu ulogu u prvim godinama izgradnje nacionalnih kultura, a da je onda vještački sužavalo i otežavalo međunacionalno sporazumijevanje naroda SSSR-a. Neka objašnjenja stoje na labavim nogama. To se, recimo, odnosi na konstataciju da je ruska grafika olakšavala usvajanje internacionalne političke terminologije. Ili: kako se može govoriti o tome da jedno pismo u prvoj deceniji stvaranja novog društva ima pozitivnu ulogu, a već u drugoj (iako se radi o istom uređenju) negativnu? Nisu se valjda društvene okolnosti toliko promijenile da bi bilo potrebno zamjenjivati pismo čitavom nizu jezika. Čitajući sva tumačenja, dokazivanja i opravdavanja jezičke politike na ovom planu, sve nam se čini da se pravi razlozi izostavljaju. Mišljenje Agidejskog obkoma VKP(b), izneseno u posebnoj odluci 1937. godine, da latinizirana osnova pismenosti već tada ne doprinosi daljem razvoju kulture i da će prelazak pisma na rusku grafiku »približiti agidejski narod revolucionarju kulturi velikog ruskog naroda« (20, 88) govori, možda, o tome koji su to instinski razlozi. Osim toga, ne možemo da ovdje ne konstatujemo činjenicu kako je proces latinizacije započet u Lenjinovo doba, a proces ćirilizacije u Staljinovo. Sovjetski istraživači ne dovode ovo u vezu, ali nam se to ne čini nevažnim.

U svakom slučaju, u jezičkoj politici SSSR-a na ovom planu bilo je nepotrebnih lutanja, eksperimentisanja i suvišnih greški. Je li to bio rezultat pogrešne procjene lingvista, nepotrebne sprege jezičke nauke i dnevne politike ili nečeg drugog, ostaje da se vidi.

Sudbina malih jezika

Iako je u Sovjetskom Savezu proklamovano pravo na upotrebu maternjeg jezika i ozvaničena puna ravnopravnost svih jezika, pa i onih najmanjih, neke tendencije ukazuju na pojačanu ekspanziju jednog ili više jezika (ruskog, na primjer) i nestajanje i potpuno gubljenje niza malih jezika. O prvom procesu već smo govorili, a ovaj drugi predstavlja, između ostalog, rezultat prvog.

Kada se govori o odumiranju pojedinih jezika naroda SSSR-a, imaju se u vidu, prije svega, jezici Sibira. Iz istorije znamo da je ovo ogromno nepristupačno područje srednjovjekovna Rusija počela da osvaja pred kraj vladavine cara Ivana IV ili Ivana Groznog (1547–1584), koji je 1581. postao i car Sibira. Dolaskom 1649. godine na Pacifik može se reći da je ruski pohod na Sibir bio završen.⁵⁴) Sibirsko stanovništvo govorilo je na čitavom nizu jezika

⁵³) Recimo, prije revolucije u Azerbejdžanu je bilo 95,5 nepismenih, a na Kavkazu, u Povolžju i Srednjoj Aziji čak 98–99, dok je među narodima krajnjeg Sjevera vladala potpuna nepismenost.

⁵⁴) Rusko osvajanje Sibira Jan Knapert iz Londona smatra najprimjetnijom ekspanzijom ranoj kolonijalnoj dobi (23, 10).

koji su pripadali različitim jezičkim grupama (ugro-finskim, turkijskim, mongolskim, tungusko-mongolskim i dr.). Dolaskom Rusa ti jezici stupaju u kontakt sa ruskim i od tada počinje intenzivan uticaj ovog jezika na sve sibirске jezike i dijalekte. Fjodorov ističe da već u XVIII vijeku počinje znatan prodor ruskih riječi (58, 81). Što je vrijeme prolazilo, ruski se sve više širio, kako teritorijalno, tako i funkcionalno. U tom procesu pojedine grupe sibirskih naroda potpuno su prešle na ruski jezik. Govoreći o jeziku naroda Sibira, Fjodorov u jednom drugom članku upotrebljava termin samoasimilacija, pod čime podrazumijeva »dobrovoljan prelaz u opštenju na drugi jezik malih naroda i grupa ljudi koji su se našli u tuđoj jezičkoj sredini« (57, 103).

Može li se, dakle, opravdati činjenica da jezici malih naroda i narodnosti nestaju? U odgovoru na ovo pitanje treba navesti nekoliko mišljenja. Poći ćemo od Lenjina, koji je u »Kritičkim bilješkama o nacionalnom pitanju« istakao sljedeće: »Proletariat... pozdravlja svaku asimilaciju nacija izuzev nasilne ili one koja se bazira na privilegijama« (33, 19). To znači da Lenjin dopušta mogućnost asimilacije nacija, ali je opravdava samo u jednom slučaju – ako nije rezultat prinude ili privilegovanog položaja drugih nacija. To bi se onda moglo odnositi i na jezike – da se može opravdati gubljenje jednoga jezika samo onda kada ono nije uzrokovano prinudom i povlaštenim položajem jezika koji ga potiskuje, odnosno koji ga zamjenjuje. O potrebi čuvanja jezika nacionalnih manjina govore mnogi međunarodni dokumenti. U Povelji Ujedinjenih nacija ističe se da moraju biti garantovana prava nacionalnih manjina i u pogledu jezika. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima konstatuje da manjinama neće biti uskraćeno pravo na upotrebu svog jezika. Konvencija UNESKO-a protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja ukazuje na pravo nacionalnih manjina da upotrebljavaju i uče vlastiti jezik.⁵⁵⁾ Kada je u pitanju SSSR, u svim zvaničnim dokumentima posvećenim pitanjima jezičke politike i najvišim zakonodavnim aktima (počev od ustava), upotreba jezika bez bilo kakvih ograničenja i jezička ravnopravnost ističu se kao bitan elemenat. Međutim, i pored toga, sami sovjetski lingvisti, o čemu ćemo više kasnije, priznaju da su pojedini jezici potpuno nestali ili su na putu odumiranja. Ta je, uostalom, pojava karakteristična i za mnoge druge zemlje. Ona se objašnjava na razne načine. Jan Knapert smatra da je nazadovanje jezika najčešće uzrokovano sticajem nepovoljnih okolnosti. »Vojnički poraz je samo prva od njih, zatim slijede društvena obezvrijeđenost naroda, podložnost njegovih duhovnih vođa...« (23, 18). On smatra da se u savremeno doba nametanje jezika brže postiže nego u ranijim epohama.⁵⁶⁾ Knapert zaključuje da čovjek može izgubiti svoj jezik samo ako se nedovoljno interesuje da ga sačuva, a progovoriće novi jezik samo ako on to

hoće. Albina Luk iz Ljubljane smatra da jezik nacionalnih manjina može dostići viši stepen razvoja što je šira njegova društvena funkcija i što je veća njegova komunikativna vrijednost.⁵⁷⁾ Put ka napuštanju maternjeg jezika Luk vidi u intenzivnom uključivanju pripadnika pojedinih manjina u društvene i industrijske tokove uz nametanje jezika većine kao jednog sredstva sporazumijevanja izvan porodičnog kruga.

Kako na proces nestajanja i potpunog gubljenja jezika malih naroda gledaju sovjetski lingvisti? Moglo bi se reći da postoje dva mišljenja – jedni smatraju da je normalna pojava što pojedini jezici odumiru, a drugi da to ne bi trebalo dozvoliti u socijalističkom društvu. Razlike su se posebno ispoljile u stavovima Filjina, Dešerijeva i Sunjika, s jedne strane, i Avrorina, s druge. Naime, 60-ih i 70-ih godina prva tri naučnika objavili su nekoliko radova u kojima su iznijeli, sa različitim nijansiranjem, mišljenje da mali jezici nemaju perspektive i da stoga ispoljavaju tendenciju odumiranja. Filjin je npr. pisao: »Svaki nacionalni jezik, bogateći se pod uticajem ruskoga jezika i drugih jezika, jača svoje pozicije, pošto se njegove funkcije zajedno sa procvatom nacionalne kulture, nauke i tehnike stalno šire. U isto vrijeme neki jezici malih narodnosti, koji su postojali stotinama i hiljadama godina, ispoljavaju tendenciju odumiranja, jer nosioci tih jezika, aktivno se uključujući u život zemlje, postepeno prelaze na ruski jezik i druge široko rasprostranjene jezike« (59, 36). Sama konstatacija da su takvi jezici postojali hiljadama godina traži odgovor na pitanje zašto baš u socijalizmu (i to njegovoj početnoj fazi) oni treba ili moraju da odumru. I drugo: da li pripadnici tih naroda svojevrijem napuštaju svoje maternje jezike⁵⁸⁾ i da li samo društvo pospješuje takav proces? U odgovorima na ova i slična pitanja Avrorin će se bitno razlikovati od Filjina.

Iste godine kad i Filjin Dešerijev će konstatovati da nosioci jezika bez pisane tradicije i sa malim brojem stanovništva »sami rado prelaze na jezike velikih nacija« i da je to neosporno pozitivna stvar (15, 362). Stoga njemu smeta što postoje ljudi koji u prelasku nosilaca manjih jezika na jezike velikih nacija vide gotovo tragediju brojčano malih naroda: »Kada se počne govoriti o postepenom izlasku iz upotrebe ovog ili onog jezika, oni upozoravaju: ne govorite o tome naglas – uvrijedićete nosioce toga jezika« (15, 362). Dešerijev smatra da u tome nema nikakve tragedije: »Naprotiv, ove narodnosti imale su sreću da, preskočivši u jednim slučajevima feudalizam i kapitalizam, a u drugim – kapitalizam, dođu u socijalizam, dobiju od sovjetske stvar-

⁵⁵⁾ Više o svemu tome v. u radu A. Peleša »Nacionalna, etnička, rasna, jezička i vjerska ravnopravnost i međunarodno pravo« (23, 133–138).

⁵⁶⁾ »U srednjem vijeku loši putevi, šume, brda i močvare garantovali su dalji opstanak 'malih' naroda i njihovih jezika u okviru velikog carstva, no u današnje doba te prepreke totalnoj prevlasti i izjednačenju više ne postoje... Ali više nego bilo koji drugi faktor, jeftino i neizbježno javno obrazovanje djece za budućnost, jeste specijalizirano sredstvo prilagođavanja našem tehnološkom svijetu; to je unificirajući faktor u životu nacije. Isto kao telefonska mreža, televizija ili državne željeznice, prosvjeta je postala spuzvom za brisanje razlika među ljudima, sredstvo egaliziranja upravo zato što joj se svi moramo prilagoditi, umjesto da se prilagodi taj sistem čovjeku« (23, 19–20).

⁵⁷⁾ Ona ističe: »Sve procese, tendencije i mehanizme koji umanjuju i ograničavaju komunikativnu vrijednost jezika možemo označiti kao diskriminaciju, jer ti mehanizmi prisiljavaju pojedince – člana nacionalne manjine da u nastojanjima za očuvanje društvenog statusa, odnosno za postizanje višeg nivoa društvenog standarda počne da napušta neku od razina maternjeg jezika i sa tim ograničava raspon njegovih uloga« (23, 43).

⁵⁸⁾ Bugarski autor B. Dimitrova to bi, možda, objasnila kompleksom manje vrijednosti koji postoji kod pripadnika malih naroda. To govorimo zbog sljedećih njenih stavova: »Jezik malobrojnog naroda predstavlja doživotni zatvor u toj tvrdavi« »... treba samo da se presiječe granica ne administrativne već etnografske Bugarske pa da on (= bugarski jezik) postane jezik gluvonijemih« »Tebi predstoji da od rođenja udaraš glavom o zid« (7, 63). Bjeloded smatra da su ovakva razmišljanja potpuno pogrešna.

nosti gotove razvijene jezike, pogotovo ekonomiku, kulturu, političke institucije itd.« (15, 362). Slijedi zatim njegov glavni argument, argument koji će Avrorin podržati oštrom kritici: »Mi smo često imali priliku da se susrećemo sa predstavnicima naroda Kavkaza koji nemaju pismenost, da živimo među njima. Sa osjećanjem velikog zadovoljstva oni prelaze na svoje druge razvijene književne jezike i bez žaljenja rastaju se sa svojim arhaičnim jezicima bez pisma« (15, 362–363).

Treći lingvist koji se nalazi na istim pozicijama jeste Sunjik. U radu napisanom 1971. godine on ističe da nema svrhe stvarati pismenost za jezike bez pisane tradicije jer su nosioci tih jezika odavno postali dvojezičnim – »oni se koriste književnim jezicima drugih bratskih naroda zemlje sa kojima se zajedno školuju i rade« (56, 28). Sunjik ističe potrebu proučavanja svih, bez izuzetka, jezika – i onih koji se razvijaju i onih koji odumiru, ali nigdje ne kaže da treba uložiti napor kako bi se sačuvali mali jezici.

Osnovnu misao navedenih autora možda je najbolje izrekao Dešerijev: »Jezik može odumrijeti ako društvo nema potrebu za njim« (15, 363). Time se kao centralni faktor uzima veoma širok pojam (društvo) a u drugom se planu nalaze nosioci datog jezika.

Avrorin je jedan od onih sovjetskih lingvista što se suprotstavio pogledima kojima se ističe besperspektivnost malih jezika i opravdanost njihova nestajanja sve do potpunog gubljenja. Polemišući sa Filjinom, Dešerijevom i Sunjikom, Avrorin ističe da ne treba u istome radu i u istoj rečenici govoriti jednakim tonom o burnom razvitku jezika velikih naroda i odumiranju jezika malih naroda, o perspektivnosti jednih i besperspektivnosti drugih. Avrorin posebno polemizira sa Dešerijevljevim stavom da procese uzajamnog djelovanja jezika u SSSR-u ne vodi povećanju broja postojećih jezika, već njihovom smanjivanju, postepenoj i kontinuiranoj smjeni pa kaže: »Autor je očigledno ispustio iz vida da je osim povećanja i smanjenja broja moguće još i njegovo čuvanje tokom dugog vremena na prijašnjem nivou. A ova posljednja mogućnost bliže stoji misli V. I. Lenjina o čuvanju nacionalnih (između ostalog i jezičkih) razlika dugo čak nakon pobjede komunizma u svjetskim okvirima« (2, 212). Avrorin se slaže sa Holmogorovljevim mišljenjem o tome da se u svijetu neprestano smanjuje broj nacionalnih jezika, ali se pita da li isti proces treba da karakteriše i socijalističko društvo. Odgovor je »Naravno, ne« (2, 213), a razloga za to ima više.⁶⁰⁾ Avrorin zaključuje da se broj jezika može smanjivati i u socijalizmu, ali da to nije njegova posebna karakteristika, već je prije obrnuto – »stabilnost jezika čak najmanjih naroda zasnovana je na razumnoj raspoređenosti uloga različitih jezika u društvenom životu« (2, 213). Dakle, razlika između Dešerijeva i Avrorina jeste u tome što prvi smatra normalnim proces smanjivanja broja jezika, a drugi

misli da duhu socijalizma i Lenjinovim stavovima više odgovara zadržavanje postojećeg stanja, dakle očuvanje svih jezika, pa i onih najmanjih, naravno sa podjelom uloga. Druga razlika između njih sastoji se u tome što je za Dešerijeva višejezičnost kočnica komuniciranja,⁶⁰⁾ a Avrorin pak smatra da jezika ima onoliko koliko je to uslovio istorijski proces. On konstatuje da partija nikada nije isticala zadatak smanjivanja broja jezika, da je Lenjin slične zadatke nazivao besmislenim maštanjem te da uvođenje jedinstvenog sredstva sporazumijevanja uopšte ne traži napuštanje maternjeg jezika i njihovo odumiranje.

Što se tiče Sunjika, Avrorin se posebno okomljuje na njegovu postavku da se, iako svi jezici imaju jednaka prava, mogućnosti i perspektive, ipak u stvarnosti ne može tako govoriti, jer to ne dozvoljava konkretna istorijska situacija, što znači da veza između proklamovanih principa i njihovog provođenja u život nije obavezna. On zatim konstatuje da Sunjika uopšte ne interesuje to do čega su doveli pokušaji potpunog eliminisanja maternjeg jezika iz škola i masovne propagande na krajnjem Sjeveru i je li bilo uspjeha u prelasku čitavih djelatnosti isključivo na ruski jezik.⁶¹⁾ »A upravo o tome trebalo bi razmisliti prije svega« (2, 218). Oštricu kritike Avrorin usmjerava na mišljenje O. P. Sunjika da »pojam prava ne treba miješati sa pojmom obaveznosti«. Osuda ovoga stava veoma je jaka: »Htio to ili ne O. P. Sunjik, ali kod njega ispada ovako: neka, bajagi, ti narodi sami izlaze iz situacije onako kako žele. Ni da pomaže, ni da smeta, niko im nije obavezan. Od svih prava naroda u oblasti jezika važnim i perspektivnim O. P. Sunjiku se čini samo jedno – pravo napuštanja maternjeg jezika i prelaska na nov jezik. Sva ostala prava, isto kao i principi, za njega postoje samo nominalno i njihova se realizacija razmatra u najboljem slučaju kao neobavezna« (2, 218). Apoteozom čitavog Sunjikovog članka Avrorin smatra »dosta zagonetnu tiradu«: »Dogmatska primjena poznate marksističko-lenjinističke postavke o bezuslovnoj ravnopravnosti svih bez izuzetka jezika pričinila je u svoje doba određenu štetu kulturnoj izgradnji na sovjetskom Sjeveru...« (2, 218). Avrorinu je neprihvatljivo Sunjikovo mišljenje da se o punoj ravnopravnosti svih jezika naroda SSSR-a može govoriti samo sa nizom veoma ozbiljnih ograda i razjašnjenja, pošto se, tobože, takva ravnopravnost teško može realizovati u stvarnosti. On smatra da ovakvim gledanjem Sunjik pokazuje kako ne razlikuje političko pravo i potrebu njegove realizacije, a to nije jedno te isto. O Sunjikovoj tvrdnji da livski jezik nije ravnopravan sa letonskim⁶²⁾ Avrorin kaže: »A šta da se rekne za Ustav SSSR-a i saveznih republika, gdje se govori

⁶⁰⁾ »Danas je u svijetu suviše mnogo jezika. Takva višejezičnost, zajedno sa buržoaskim političkim, ekonomskim sistemima, nacionalnim ogradama predstavlja veoma veliku prepreku na putu jačanja uzajamnog komuniciranja naroda, proširivanja naučnih, kulturnih veza između njih, razmjene iskustava u radu, jačanja prijateljstva i saradnje. Višejezičnost snažno koči opšti progres čovječanstva. Od veoma moćnog oruđa razvoja svakog naroda pojedini jezici koji ne odgovaraju u potpunosti mjeri zahtjevima nosilaca već sada – u našoj epohi – pretvorili su se u svojevrsnu kočnicu koja koči njihov razvoj« (15, 364).

⁶¹⁾ Ovu problematiku Avrorin veoma dobro poznaje, jer se 60-ih godina intenzivno bavio terenskim istraživanjima jezičke situacija u Sibiru.

⁶²⁾ Livaca je tada bilo 300–400 ljudi, a Letonaca oko 1.360.000.

⁵⁹⁾ »Svima je dobro poznato da je to, kako je već isticano, tvorevina kapitalizma i specifično je upravo za njega, posebno u njegovoj imperijalističkoj sferi. Tu se smanjivanje broja naroda i jezika izaziva ne samo objektivnim zakonima kapitalističke integracije nego i politikom svjesnog politickivanja sa svjetske scene i čak fizičko istrebljenje mnogobrojnih plemena, narodnosti i slabih nacija. Politika proleterke partije i socijalističkih država dijametralno je suprotna. Ona uzima u obzir objektivne zakonitosti zbližavanja i kasnijeg stapanja nacija, ali umjesto nacionalnog ugnjetavanja vodi liniju slobodnog postojanja i razvijanja svih bez izuzetka etničkih tvorevina, njihovih kultura i jezika« (2, 213).

o pravu *svakog* građanina da se koristi *bilo kojim* jezikom? « (2, 220). Sunjik se okomljuje na lingviste koji se zalažu za razvoj svih samobitnih jezika naroda SSSR-a, jer po njegovom mišljenju to pravo ne znači da se svi jezici bez izuzetka obavezno moraju razvijati. Takav stav on naziva dogmatskim odnosom prema učenju o ravnopravnosti jezika. Avrorin se i s tim ne slaže: »Pa ispada ovako: pravo postoji, ali se ono ne smije realizovati i čak spominjati, pošto je to već dogmatizam. Kakvo je to 'pravo'? To nije 'pravo', već prije zabrana! Ustajanje pak protiv principa 'svakoj naciji, svakoj narodnosti – svoj poseban jezik' jednostavno izgleda zabavno. Može se pomisliti da jezike za sebe stvaraju lingvisti, a ne narodi. Ako im se prohtije – daće narodu 'svoj poseban jezik', ako im se ne prohtije – neće dati« (2, 222).⁶³

Avrorin zaključuje da stavove o odumiranju jezika, napuštanju malih naroda svojih maternjih jezika i pismenosti te faktičkoj neravnopravnosti jezika i naroda treba ostaviti na savjesti njihovih autora. Oni imaju samo deklarativan karakter, jer se nikakvi koliko-toliko ubjedljivi argumenti ne navode. On smatra da govoriti o odumiranju jezika kao o očigledno izraženom procesu, o odustajanju naroda od svojih sopstvenih maternjih jezika, o masovnom prelasku neruskih naroda na ruski, a pogotovo iz toga izvlačiti zaključak o mogućnosti ograničavanja prosvjetnog i propagandnog rada na maternjem jeziku znači svjesno zatvarati oči pred realnom stvarnošću, što jezičku praksu upućuje na rizičan put.

U sklopu ove diskusije može se govoriti i o tome da postoje oprečna mišljenja o uvođenju pismenosti za male jezike. Fjodorov npr. tvrdi da nije imalo svrhe stvaranje 30-ih godina pismenosti za brojčano male narode. O odumiranju jezika on ima svoje mišljenje. Fjodorov smatra da aktivna upotreba ruskog jezika i rijetko korišćenje maternjim jezikom dovodi do zaboravljanja maternjeg jezika u svijesti mladih nosilaca i njegov prelazak u pasivnu poziciju. »I prirodno, ako mlado pokoljenje ljudi malih naroda Sibira i Sjevera ne naslijedi jezik predaka, on će postati mrtav jezik« (57, 106). Ovaj lingvist ističe da maternji jezik treba podržavati sve dotle dok je živ, da bi se izbjegle, prije svega, prepreke u komuniciranju ljudi starijeg i mlađeg uzrasta, zatim radi akumuliranja informacija na tom jeziku, koje ima kulturnu i naučnu vrijednost itd. Stoga bi trebalo pružiti pomoć mladim generacijama u savlađivanju (do savršenstva) maternjeg i ruskog jezika.

Umjesto zaključka

Jezičko pitanje u Sovjetskom Savezu se rješava na specifičan način. Na osobenost jezičke politike ove višenacionalne i višejezične zemlje utiču mnogobrojni faktori (brojnost jezika, istorijske okolnosti, društveno-političko uređenje, kulturne prilike, ekonomski procesi, ideološka opredjeljenja, tradicija, razvoj lingvistike i sl.). Rješavanje ovog pitanja prošlo je kroz nekoliko faza: odlučujućom je bila ona prva što se poklapa sa djelatnošću V. I. Lenjina, koji je dao osnovne smjernice za jezičko planiranje. Druga faza bi se mogla podudariti sa procesom uvođenja novih pismenosti i prelaskom pojedinih jezika sa jednog pisma na drugo (30-e i 40-e godine). Posljednju fazu činio bi poslijeratni

period. Neka rješenja u okviru ove problematike predstavljaju specifičnost jezičke politike SSSR-a. Recimo, državni se jezik izbacije iz upotrebe, a uvodi pojam jezik međunacionalnog sporazumijevanja. Jezik najveće nacije zvanično se ne izdiže iznad drugih jezika, ali je u praksi dominantan. Posebna pažnja posvećuje se nerusko-ruskom bilingvizmu, njegovom propagiranju i jačanju. Proklamovana ravnopravnost svih jezika naroda Sovjetskog Saveza na najvećem je iskušenju kada su u pitanju mali jezici, jer neki od njih izumiru ili su potpuno nestali.

Literatura

1. Аврорин В. А., *Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР*. – Вопросы языкознания, Москва, 1960, 4, s. 3–19.
2. Аврорин В. А., *Проблемы изучения функциональной стороны языка (к вопросу о предмете социолингвистики)*. – Наука, Ленинградское отделение, 1975, 276 s.
3. Базиев А. Т., Исаев М. И., *Язык и нация*. – Наука, Москва, 1973, 247, s.
4. Баскаков Н. А., *О современном состоянии и дальнейшем совершенствовании алфавита для тюркских языков народов СССР*. – Вопросы языкознания, Москва, 1967, 5, s. 33–46.
5. Белодед И. К., *Значение русско-украинского языкового взаимодействия в выработке норм нового украинского литературного языка*. – Вопросы языкознания, Москва, 1980, 5, s. 3–9.
6. Белодед И. К., *Конституция СССР и язык (Социолингвистический аспект)*. Вопросы языкознания, Москва, 1978, 5, s. 3–13.
7. Белодед И. К., *Ленинская теория национально-языкового строительства в социалистическом обществе*. – Наука, Москва, 1972, 214 s.
8. Белодед И. К., Ижакевич Г. П., Черторицкая Т. К., *Русский язык как источник обозначения языков народов СССР*. – Радянська школа, Киев, 1978, 184 s.
9. Брук С. И., *Население мира (Этно-демографический справочник)*. Наука, Москва, 1981, 880 s.
10. *Великий Октябрь и русский язык*. Вища школа, Киев – Энциклопедия, Лейпциг, 1977, 294 s.
11. Gajić Radoslay, *Živi jezik (eseji o komunikacijama i planskim jezicima)*. – Gradina, Niš, 1980, 303 s.
12. Гамзатов Р. Э., *Развитие языковой жизни Дагестана в условиях зрелого социалистического общества*. – Вопросы языкознания, Москва, 1980, 3, s. 123–128.
13. *Государственный нотариат (Сборник официальных материалов)*. – Издательство политической литературы Украины, Киев, 1982, 543 s.
14. Григорьев В. П., *О некоторых вопросах интерлингвистики*. – Вопросы языкознания, Москва, 1966, 1, s. 37–46.
15. Дешериев Ю. Д., *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. – Наука, Москва, 1966, 402 s.

⁶³ Polemika Avrorina sa Sunjikom ima svoju aktuelnost i za našu, jugoslovensku, sredinu, jer i mi takođe imamo svoje Avrorine i svoje Sunjike.

16. Дешериев Ю. Д., Протченко Н. Ф., О некоторых вопросах развития языковой культуры народов СССР. – Вопросы языкознания, 1966, 2, s. 3–16.
17. Иванов В. В., Некоторые вопросы изучения русского языка как средства межнационального общения народов СССР. – Вопросы языкознания, Moskva, 1981, 4, s. 3–11.
18. Иванов В. В., Русский язык в жизни народов и языков Советского Союза. – Вопросы языкознания, Moskva, 1978, 3, s. 3–9.
19. Иванов В. В., Михайловская Н. Г., Русский язык как средство межнационального общения: актуальные аспекты и проблемы. – Вопросы языкознания, Moskva, 1982, 6, s. 3–13.
20. Исаев М. И., Социолингвистические проблемы языков народов СССР (вопросы языковой политики и языкового строительства). – Высшая школа, Moskva, 1982, 168 s.
21. Исаев М. И., Сто тридцать равноправных (о языках народов СССР). – Наука, Moskva, 1970, 192 s.
22. Исаев М. И., Языковое строительство в СССР (процессы создания письменности народов СССР). – Наука, Moskva, 1979, 349 s.
23. Jezik i razizam. – Savez za esperanto BiH, Sarajevo, 1978, 199 s.
24. Jezik u savremenoj komunikaciji. – Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1983, 266 s.
25. Ключев Б. И., Национально-языковые проблемы независимой Индии. – Наука, Главная редакция восточной лит-ры, Moskva, 1978, 294 s.
26. Кодухов В. И., Введение в языкознание. – Просвещение, Moskva, 1979, 351 s.
27. Конституция (Основной Закон) РСФСР. – Советская Россия, Moskva, 1982, 46 s.
28. Конституция (Основной Закон) СССР. – Издательство «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», Moskva, 1974, 32 s.
29. Конституция (Основной Закон) СССР. – Юридическая литература, Moskva, 1980, 47 s.
30. Конституция Страны Советов (Словарь). Политиздат, Moskva, 1982, 285 s.
31. Корлэтяну Н. Г., В. И. Ленин и развитие национальных языков. – Вопросы языкознания, Moskva, 1979, 2, s. 3–10.
32. Ленин В. И., Сочинения, т. 19. – Изд. 4-е. Гос. издат. политической лит-ры, Moskva, 1954, 559 s.
33. Ленин В. И., Сочинения, т. 20. – Изд. 4-е. Гос. издат. политической лит-ры, Moskva, 1954, 571 s.
34. Ленин В. И., Сочинения, т. 24. – Изд. 4-е. Гос. издат. политической лит-ры, Moskva, 1954, 579 s.
35. Ленин В. И., Сочинения, т. 30. – Изд. 4-е. Гос. издат. политической лит-ры, Moskva, 1954, 541 s.
36. Kalve Luj Žan, Lingvistika i kolonijalizam (Mala rasprava o glotofagiji). – BIGZ, Beograd, 1981, 210 s. Prevela s francuskog Jagoda Krivokapić.
37. Marks, Engels, Lenjin, O jeziku. – Izbor, redakcija i predgovor mr Mirko Čanadonović, prevod Mirjana Boškov. Kultura, Beograd, 1970, 199 s.
38. Младописьменные языки народов СССР. – Издательство АН СССР, Moskva – Lenjingrad, 1959, 503 s.
39. Научно-техническая революция и функционирование языков мира. – Наука, Moskva, 1977, 269 s.
40. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. О народном образовании. – Издательство «Известия Совета депутатов трудящихся СССР», Moskva, 1973, 39 s.
41. Петр Я., О реализации программы «Национальные языки в развитом социалистическом обществе». – Вопросы языкознания, Moskva, 1982, 5, s. 103–108.
42. Печать СССР в 1979 году. Статистический сборник. – Статистика, Moskva, 1980, 207 s.
43. Проблемы двуязычия и многоязычия. – Наука, Moskva, 1972, 359 s.
44. Программа КПСС. – Политиздат, Moskva, 1973, 144 s.
45. Пути развития национально-русского двуязычия в нерусских школах РСФСР. – Наука, Moskva, 1979, 336 s.
46. Развитие национально-русского двуязычия. – Наука, Moskva, 1976, 368 s.
47. Развитие национальных языков в связи с их функционированием в сфере высшего образования. – Наука, Moskva, 1982, 263 s.
48. Русский язык – язык межнационального общения и единения народов СССР. – Научная думка, Kiev, 1976, 254 s.
49. Русский язык в современном мире. – Наука, Moskva, 1974, 301 s.
50. Русский язык в странах мира. – Издательство Московского ун-та, 1973, 104 s.
51. Русский язык как средство межнационального общения. – Наука, Moskva, 1977, 302, s.
52. Советское языкознание за 50 лет. – Наука, Moskva, 1967, 427 s.
53. СССР в цифрах в 1980 году. Краткий статистический справочник. – Финансы и статистика, Moskva, 1981, 220 s.
54. СССР. 100 питанья и одговора. – Новости, Moskva, 1979, 152 s.
55. СССР. Энциклопедический справочник. – Советская Энциклопедия, Moskva, 1982, 607, s.
56. Суник О. П., Некоторые проблемы языкового строительства в СССР. – Вопросы языкознания, Moskva, 1971, 6, s. 16–30.
57. Федоров А. И., Национально-языковые проблемы в Сибири и их решение. – Вопросы языкознания, Moskva, 1983, 4, s. 102–108.
58. Федоров А. И., Русский язык в Сибири. – Вопросы языкознания, Moskva, 1982, 2, s. 81–89.
59. Филин Ф. П., К проблеме социальной обусловленности языка. – Вопросы языкознания, Moskva, 1966, 4, s. 31–44.
60. Филин Ф. П., Очерки по теории языкознания. – Наука, Moskva, 1982, 336 s.
61. Fišman Dž., Sociologija jezika. – Svjetlost Sarajevo, 1978, 284 s.
62. Ханазаров К. Х., Решение национально-языковой проблемы в СССР. – 2-е изд., доп. Политиздат, Moskva, 1982, 224 s.
63. Холмогоров А. И., Научное управление языковой жизнью народов СССР. – В: «Теоретические проблемы социальной лингвистики», Наука, Moskva, 1981, 365 s.; str. 110–130.

64. Čolić Senad, *Jezički problem u međunarodnim odnosima*. – Pregled, Sarajevo, 1975, 5, s. 587–606.
65. *Языки и диалекты мира. Проспект и словник*. – Наука, Moskva, 1982, 208 s.
66. *Языковая ситуация в странах Азии и Африки*. – Наука, Главная редакция восточной литературы, Moskva, 1967, 191 s.
67. *Введение в языковедение*. – Изд. 4-е, испр. и доп. Просвещение, Moskva, 1967, 542 s.
68. Чикобава А. С., *Введение в языковедение*. Часть I. – Госучпедгиз, Moskva, 1952, 243 s.

РЕШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ВОПРОСА В СССР

Резюме

Советский Союз является многонациональной и многоязыковой страной, на территории которой ученым удалось зафиксировать 127 языков, относящихся к различным языковым семьям – индоевропейской, тюркской, северной, финно-угорской и монгольской (около 80 процентов населения СССР говорит на индоевропейских языках). Большое число языков создает необходимость решения многочисленных теоретических и практических вопросов, среди которых отдельные представляются особенно интересными. Для анализа следующие вопросы нам кажутся самыми важными: отношение к государственному языку, введение понятия «язык межнационального общения», характер двуязычия, создание письменности для бесписьменных народов, переход отдельных языков на новую графику и судьба языков малых народов.

Автор приходит к выводу, что языковой вопрос решается очень своеобразно. На специфику языковой политики СССР влияют многочисленные факторы (общественно-политическое устройство, исторические обстоятельства, экономические процессы, идеология, культура, традиции, наличие большого количества языков, развитие языкознания и т. п.). Решение данного вопроса прошло через несколько фаз. Решающей была первая, связанная с деятельностью В. И. Ленина, давшего основные направления языкового строительства. Вторая фаза совпадает с процессом создания письменности для бесписьменных народов и переходом некоторых языков на другую графику. Последняя фаза охватывает послевоенный период. Некоторые решения этого вопроса являются своеобразием языковой политики СССР. Это, например, относится к отказу от государственного языка и к введению термина «язык межнационального общения». Язык самой большой нации официально не выделяется среди других языков, но в практике он является ведущим. Провозг-

лашенное равноправие всех без исключения языков народов Советского Союза проходит сегодня самую серьезную проверку, когда речь идет о языках малых народов, некоторые из которых отмирают или уже совсем исчезли.

sadržaj

<i>Predgovor</i>	7
OTVARANJE SKUPA	
<i>Uvodna riječ:</i>	
Čedo Kisić , direktor Instituta	9
<i>Pozdravne riječi:</i>	
Hrvoje Ištuk , predsjednik Savjeta Instituta	11
Asim Peco , član ANUBiH	13
UVODNO IZLAGANJE	
Milan Šipka	
Jezik i nacionalni odnosi – potrebe, značaj i osnovni pravci istraživanja	15
REFERATI I SAOPŠTENJA	
I. OPŠTA I TEORETSKA RAZMATRANJA	
Ranko Bugarski	
Jezik i nacija	23
Enver Halilović	
Jezik kao fundament ideološko-političkog i kulturnog konstituisanja nacije	29
Blagoja Korubin	
Iz dijalektike procesa nacionalnog i standardnojezičkog razvitka (neka zapažanja)	39
Srđan Janković	
Nacija i standardnojezička varijanta	49
Olga Mišeska Tomić	
Jezički kontakt i jezički kod	61
II. JEZICI I JEZIČKA POLITIKA U SVIJETU	
Josip Hamm	
Jezična politika u Austriji – s posebnim obzirom na gradišćanskohrvatsku i slovensku manjinu	67
Branko Tošović	
Rješavanje jezičkog pitanja u SSSR-u	73
Krunoslav Pranjić	
Sociolingvistička uvjetovanost dvaju zvaničnih jezika u ČSSR	109

Ljubiša Rajić	
Jezici i nacije u Skandinaviji	113
Darko Tanasković	
Nacija i jezik u savremenom arapskom svetu	121
Melanija Mikeš	
Pitanje nastavnog jezika u procesima dekolonizacije i nacionalne emancipacije afričkih zemalja	129
III. JEZIČKA POLITIKA U SFRJ	
Miloš Okuka	
Jezička politika i vidovi njenog ispoljavanja u nas	133
Mevlida Karadža	
Ustavna načela o ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti Jugoslavije i njihovo ostvarivanje u praksi saveznih organa i organizacija	139
Helena Međesi	
Ustavna načela o jezičkoj ravnopravnosti naroda i narodnosti Vojvodine i ostvarivanje ravnopravnosti jezika i pisama u praksi organa i organizacija uprave u SAP Vojvodini	151
Igor Gostl	
Ostvarivanje ravnopravnosti jezika naroda i narodnosti u drugom izdanju Enciklopedije Jugoslavije	157
Mustafa Resulović	
Jezik i zajedništvo u oružanim snagama	163
Jože Toporišić	
Enakopravnost slovenščine v Jugoslaviji kot teorija in praksa	171
Janez Dular	
Analiza reakcij na sodobna prizadevanja za enakopravno rabo slovenščine	177
Vaso Strehaljuk	
Jezici narodnosti u našoj školi	185
Albina Nečak-Lük	
Socialna struktura narodnosti in njen pomen pri rabi jezika narodnosti – primer narodnostno mešanega območja v Prekmurju	195
Jovan Jerković	
Srpskohrvatski kao jezik društvene sredine u SAP Vojvodini	201
Radomir Babin	
Ostvarivanje jezičke ravnopravnosti u obrazovanju na području severne Bačke	205
Josip Buljovčić	
Učenje jezika društvene sredine kao vid ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti u obrazovanju na području severne Bačke	213
Peter Beltram	
Pomen sredstev množičnega obvešćanja v jezicima narodnosti za razvoj in ohranjanje narodnostne identitete	221
Jaroslav Turčan	
Praćenje radio i televizijskog programa na nematernjim jezicima u višejezičnoj Vojvodini	227
Ljubica Prčić	
Jezik subotičkih Bunjevaca u prošlosti	235

IV. SRPSKOHRVATSKI JEZIK I VARIJANTE

Slavko Vukomanović	
Nastajanje jezika i načela književnojezičke politike u SRBH	241

Branislav Brborić	
Srpskohrvatski jezik u svjetlu ustavnopravnih i sociolingvističkih određenja	255
Vladimir Anić	
O sistemu i normi u standardnom jeziku	305
Drago Čupić	
Srpskohrvatska standardnojezička norma i njen društveni kontekst	309
Josip Baotić	
Standardni srpskohrvatski jezik – norma i varijante	315
Milorad Dešić	
Srpskohrvatske standardnojezičke varijante i nastava	325
Alija Isaković	
Leksika u muslimanskih pisaca i naši pravopisi	329
Asim Peco	
Naš jezik i njegovo ime	343
Dalibor Brozović	
O nazivu jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca	351
Bogdan L. Dabić	
Jezička kultura kao elemenat zajedništva nosilaca srpskohrvatskog jezika	357
Milivoje Minović	
Savremeni srpskohrvatski književni jezik i kultura (gnoseološko-semiotičko-funkcionalna projekcija)	365
Veljko Mićović	
Ravnopravnost pisama u sredstvima javnog informisanja, izdavačkoj djelatnosti i administrativnoj praksi u SR Crnoj Gori	375
V. JEZIČKI IZRAZ I KNJIŽEVNOJEZIČKA POLITIKA U SRBH	
Dragan Vujičić	
Dijalekatska baza i standardnojezički izraz u odnosu na nacionalnu strukturu u Bosni i Hercegovini	383
Dževad Jahić	
Dijalekat i međuetnički (međunacionalni) odnosi – na primjeru leksičko-semantičkih izoglosa u narodnoj materijalnoj kulturi istočnobosanskih Muslimana i Srba	393
Hanka Glibanović-Vajzović	
Upotreba pisama u bosanskohercegovačkoj periodici do 1918. godine (u svjetlu vjersko-nacionalnih odnosa)	405
Đorđe Sredanović	
Kulturno-nacionalni izvori filozofske terminologije u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske	415
Stevo Dalmacija	
Književnojezička politika u nastavnim programima visokoškolskih organizacija u SR Bosni i Hercegovini	429
Savo Pujić	
Terminološke višestrukosti u udžbeničkoj literaturi	435
Sejfudin Sofić	
Primjena terminoloških višestrukosti u nastavi srednjeg usmjerenog obrazovanja u Bosni i Hercegovini – na primjerima škola regije Doboj	443
Milivoje Jeftić	
Ostvarivanje književnojezičke politike u listu »Oslobođenje«	447